

Գիտություն

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ
12
(253)
2012 թ.

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի թերթ • Հրատարակվում է 1993 թ. փետրվարից

ՀՀ ԳԱԱ քիմիական և երկրի մասին գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար, ակադեմիայի թղթակից անդամ, Ա. Նալբանդյանի անվան քիմիական ֆիզիկայի ինստիտուտի տնօրեն Լևոն Թավադյանին շնորհվել է «Ակադեմիկոս Ն. Մ. Էմանուելի հիշատակի» շքանշան

ՀՀ ԳԱԱ քիմիական և երկրի մասին գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար, ակադեմիայի թղթակից անդամ, Ա. Նալբանդյանի անվան քիմիական ֆիզիկայի ինստիտուտի տնօրեն Լևոն Թավադյանը դարձել է «Գիտական գործընկերություն» միջազգային բարեգործական հիմնադրամի, ՌԴ գիտությունների ակադեմիայի և Լոմոնոսովի անվան Մոսկվայի պետական համալսարանի կողմից հայտարարված 2012 թ. մրցույթի դափնեկիր: Քիմիական և կենսաքիմիական ֆիզիկայի ոլորտում ունեցած ձեռքբերումների համար Լևոն Թավադյանը պարգևատրվել է «Ակադեմիկոս Ն. Մ. Էմանուելի հիշատակի» շքանշանով:

Այս շքանշանը ամեն տարի, սկսած 2007 թ.-ից, շնորհվում է երկու ռուսական և մեկ օտարերկրյա գիտնականների և 2 ռուսաստանյան ու մեկ օտարերկրյա կազմակերպությունների, որոնք մեծ ներդրում են ունեցել գիտական հետազոտությունների զարգացման գործում և հասել նշանակալից գիտական ու գործնական արդյունքների քիմիական կինետիկայի, ֆիզիկա-քիմիական կենսաբանության, կենսատեխնոլոգիայի և կենսաքիմիական ֆիզիկայի ասպարեզում:

ՀՀ ԳԱԱ տեղեկատվական-վերլուծական կենտրոն

ՀՀ ԳԱԱ-ում տեղի ունեցավ Ռաֆայիլ Զինուրովի «Հայաստան. հազարամյակների ուղի» գրքի շնորհանդեսը

Նոյեմբերի 23-ին ՀՀ ԳԱԱ նախագահության նիստերի դահլիճում տեղի ունեցավ «Հայաստան. հազարամյակների ուղի» գրքի առաջին հատորի շնորհանդեսը: Գրքի հեղինակը «Եղինայա Ռոսիյա» կուսակցության անդամ, Բաշկիրիայի Ազգային ժողովի նախագահի տեղակալ, իրավագիտության դոկտոր Ռաֆայիլ Զինուրովն է: Շնորհանդեսին ներկա էին ՀՀ ԳԱԱ նախագահ, ակադեմիկոս Ռադիկ Մարտիրոսյանը, ՀՀ Աժ նախագահի տեղակալ Էդուարդ Շարմազանովը, «Ռուս-հայկական համագործակցության» նախագահ Յուրի Նավոյանը, ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն Ռուբեն Սաֆրաստյանը, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը:

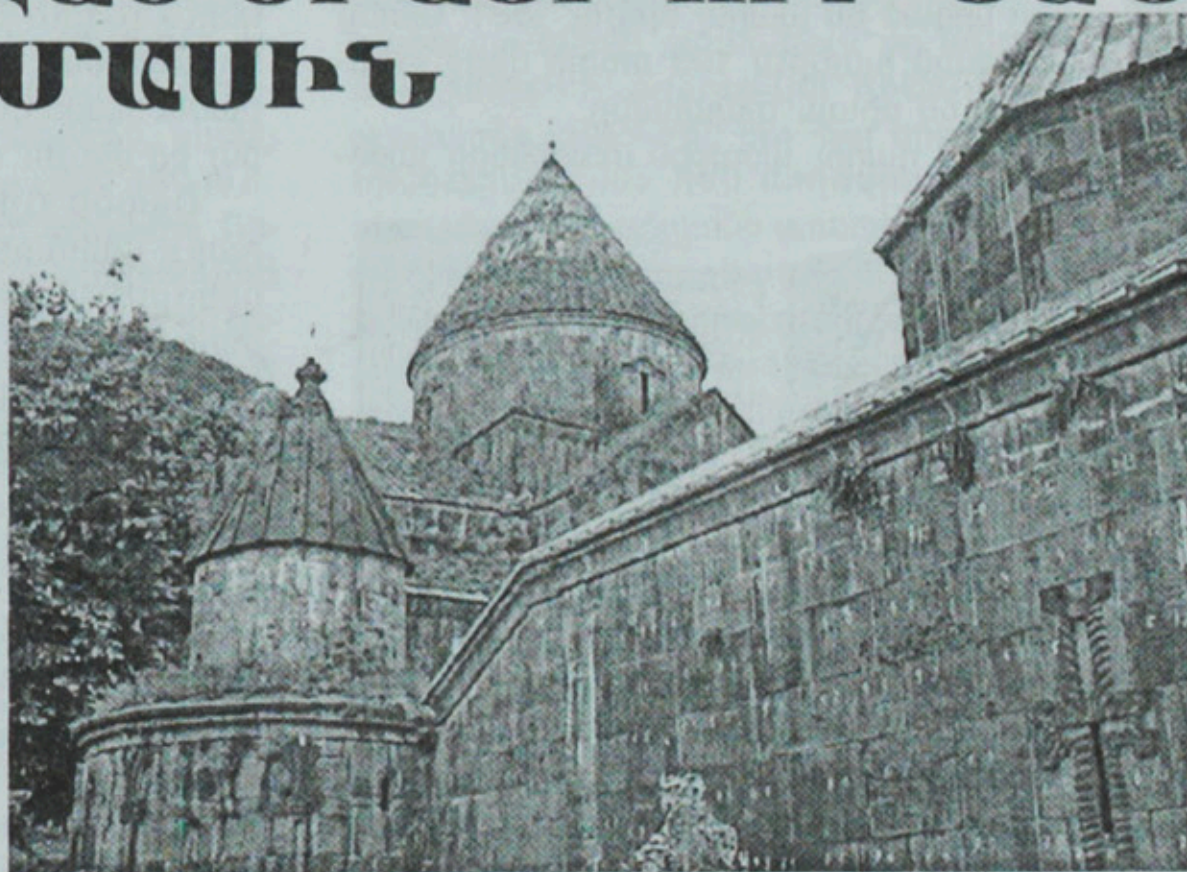
«Հայաստան. հազարամյակների ուղի» գիրքը հայոց պատմության չափազանց շարադրանք է հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը՝ հիմնված հայոց պատմիչների աշխատությունների վրա: Առաջին հատորը հասնում է մինչև հայոց գրերի գյուտը: Ներկայումս ընթացքի մեջ են երկրորդ և երրորդ հատորների տպագրության աշխատանքները:

ՀՀ ԳԱԱ տեղեկատվական-վերլուծական կենտրոն

Մ. ԱՔԵՂՅԱՆԸ ՀԱՅ ԵՎ ՎՐԱՑ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ՀԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹՅԱՆ ՀԵՆՔԻ ՄԱՍԻՆ

Դարեր շարունակ հայ ժողովրդին բաժին ընկած աղետների շարքում առանձնանում են 1918-1919 թվականները, երբ նաև սահմանային հարցերի հետ կապված խիստ լարված էին հարաբերությունները Հայաստանի ու Վրաստանի միջև՝ ընդհուպ մինչև պատերազմական գործողություններ: Մեր մեծերից Մանուկ Աբեղյանն առաջիններից էր, որ սթափության խրոխտ ծայր բարձրացրեց երկու հարևանների դարավոր համերաշխությունն ու բարեկամությունը վերականգնելու և պատմությամբ ամրագրված հենքի վրա դնելու համար:

1919 թ. հունվարի վերջերին Մ. Աբեղյանը Թիֆլիսում հրատարակվող «Ժողովրդի ծայր» թերթի էջերում հրապարակում է «Լոռի (պատմական տեսություն)» հոդվածաշարը, որն առանձնանում է հայ և վրաց ժողովուրդների պատմական բարեկամության սթափ վերլուծությամբ ու ներկայացմամբ, այդ բարեկամության պահպանման շահախնդրությամբ: Նյութն ավարտվում է Վրաստանի ղեկավարությանն ուղղված խոհեմության ու զգաստության կոչով, այն է՝ հայկական պատմական տարածքները Հայաստանին միացնելու և վրացիների հետ հայերի համահավասար քաղաքացիական իրավունքներ ունենալու, ազգային մշակութային ազատություն վայելելու պարտադիր անհրաժեշտության մասին: Հոդվածաշարում արծարծված հարցերն ունեն արդիական խիստ հնչեղություն, քանզի այսօր էլ մեր հարևանների նկրտումները ընդհանուր առմամբ շարունակվում են:

Ստորև ներկայացնում ենք «Լոռի (պատմական տեսություն)» հոդվածաշարի առաջին մասի նախաբանից մի հատված և վերջին VI հատվածն ամբողջովին:

Անուշավան ԶԱՔԱՐՅԱՆ
«Պատմաբանասիրական հանդեսի» գլխավոր խմբագրի տեղակալ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր

Մանուկ ԱՔԵՂՅԱՆ

միջոցին Լոռու հայ ազգաբնակչությունը չեն տեսնում, մեծ պատմական իրողությունները չեն տեսնիլ ու չեն տեսնիլ:

Դժբախտաբար մերոնք էլ կարողում են վրացական այդ ռուսատառ թերթերի հորինած պատմությունները, և որովհետև շատերը կարող են անտեղյակ լինել հայոց պատմության այնքան մանրամասնության, ինչպես մի գավառի՝ Լոռու պատմությունն է, կարող են մոլորվել, կարծելով, թե վրացական այդ թերթերը պատմական ճշմարտություններ են հայտնում: Այդպիսիներին մոլորությունից զերծ պահելու համար, ես ահա այստեղ անհրաժեշտ եմ համարում համառոտ կերպով դնել Լոռու պատմությունը:

Լ Ո Ր Ռ Ի

(ՊԱՏԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ)

Վերջերս վրացական թերթերից մեկի մեջ այն պատմական գյուտն է հայտնված եղել աշխարհին, թե Լոռին երբեք չի մտել Հայաստանի մեջ և պատմության մեջ չի պատկանել հայերին: Վրացական շովինիստ թերթերն այնքան կուրացել են իրենց ազգամոլության մեջ, որ այժմ այլապես չեն կարող գրել: Եթե նրանք ազգերի ինքնորոշման այս

Ակադեմիական Նոր հրապարակություններ

1. Լևոն Շանթ-երկերի ժողովածու, V և VI հատորներ:
2. «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», հ. 17:
3. Հեղ. կոլեկտիվ-Բիոթիկայի ներածություն:
4. Ռ. Սարինյան, Վ. Հարությունյան-Նշանավոր տնտեսագետների տողանը (մինչքենսյան շրջան). գիտականագրական ուրվագծեր:
5. Հեղ. կոլեկտիվ - Հայաստանը և Թուրքիան տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացման գործընթացներում:
6. П. Мурадян- Кавказский культурный мир и Армения. Выпуск II.
7. Հեղ. կոլեկտիվ- Անին միջնադարյան Հայաստանի քաղաքական և քաղաքակրթական կենտրոն (միջազգային գիտաժողովի նյութեր):
8. Կ. Զալանթար-Ալնարկներ Փարաջանովի մասին:
9. Հ. Հովհաննիսյան - Ստանիսլավսկու «սիստեմը» և խաղի պարադոքսը:
10. Հեղ. կոլեկտիվ- Դիվան հայ վիմագրության, պրակ IX, Լոռի:
11. Հեղ. կոլեկտիվ - «Archaeology of Armenia in regional context».
12. Հեղ. կոլեկտիվ - Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում. Հանրապետական գիտաժողովի նյութեր. գիրք 2:

Երիտասարդ հայ արվեստագետների գիտական յոթերորդ նստաշրջանը՝ նվիրված Տիգրան Զուխաջյանի ծննդյան 175-ամյակին

ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանի հովանու ներքո իրականացվող երիտասարդ գիտնականների աջակցության ծրագրի շրջանակներում և Հայաստանի երիտասարդական հիմնադրամի ֆինանսավորմամբ ԳԱԱ նախագահության նիստերի դահլիճում և ՀՀ ԳԱԱ գիտաժողովների տանը 2012թ. հոկտեմբերի 19-21-ը ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտը գումարեց երիտասարդ հայ արվեստագետների գիտական յոթերորդ նստաշրջանը՝ նվիրված Տիգրան Զուխաջյանի ծննդյան 175-ամյակին:

Բացման խոսքով հանդես եկավ ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի տնօրեն, արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Արարատ Աղասյանը. «Երիտասարդ հայ արվեստագետների գիտական հերթական» թվով արդեն յոթերորդ նստաշրջանն իր յուրահատկություններն ունի. յուրահատուկ է այն առումով, որ այս անգամ մեր աշխատանքները պետք է անցնեն ՀՀ նախագահի հովանու ներքո իրականացվող երիտասարդ գիտնա-

կանների աջակցության ծրագրի շրջանակներում, և մեր եռօրյա միջոցառումը ֆինանսավորվել է Հայաստանի երիտասարդական հիմնադրամի կողմից: Իր պատմության մեջ առաջին անգամ մեր նստաշրջանն իր ընդգրկմամբ, միջազգային է, քանի որ նրա աշխատանքներին մասնակցելու են երիտասարդ արվեստագետներ ինչպես ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտից ու ՀՀ գիտակրթամշակութային այլ օջախներից, այնպես էլ Ռուսաստանի Դաշնությունից՝ Մոսկվայից ու Նովոսիբիրսկից և Իրանի Իսլամական Հանրապետությունից»:

Ողջունելով գիտական նստաշրջանի մասնակիցներին՝ ՀՀ ԳԱԱ հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար, ակադեմիկոս Յուրի Սուվարյանը նշեց. «Հատուկ աջակցություն է գիտաժողովը նրանով, որ այն նախաձեռնել և կազմակերպել է արվեստի ինստիտուտը և իր շուրջը համախմբել Հայաստանի արվեստի խնդիրներով զբաղվող բոլոր օ-

ջախների ներկայացուցիչներին: Կան հյուրեր արտասահմանից՝ տարբեր երկրներից, և աստիճանաբար գիտաժողովը կստանա միջազգային կարգավիճակ...»: ՀՀ ԳԱԱ երիտասարդ գիտնականների խորհրդի նախագահ Գևորգ Վարդանյանը ՀՀ ԳԱԱ երիտասարդ գիտնականների խորհրդի և Հայաստանի երիտասարդական հիմնադրամի անունից շնորհակալություն հայտնեց գիտաժողովի կազմակերպիչներին, մասնակիցներին, որ կարողանում են այս դժվարին ժամանակաշրջանում կազմակերպել նմանատիպ միջոցառում, որը շատ կարևոր է մեզ համար, որովհետև շոշափվում են այնպիսի թեմաներ, ինչպիսիք են արվեստագիտությունը, հայագիտությունը, որը շատ ողջունելի է: ՀՀ ԳԱԱ նախագահության խորհրդական, ակադեմիկոս Վլադիմիր Բարխուդար-

յանն իր ողջունի խոսքում նշեց. «Արվեստի ինստիտուտում այս նախաձեռնությունը ուշ սկսվեց, բայց մեծ թափ առավ, նախ ընդգրկում է հանրապետության բոլոր հիմնական հաստատությունները, որոնք կապ ունեն արվեստի հետ, երկրորդ՝ ինչպես պարոն Աղասյանն ասաց, գիտաժողովը միջազգային բնույթ է ընդունում, դա ինքնընտանյան շատ կարևոր է...»:

Եռօրյա նստաշրջանի հինգ նիստերի ընթացքում ընթերցված 40 զեկուցումներում ներկայացվեցին արվեստագիտության տարբեր գիտաճյուղերը:

- ԵՐԱԺՀՏՈՒԹՅՈՒՆ:
- ՄՓՅՈՒՌԱՅԱՅՈՒՆ ԱՐՎԵՍՏ,
- ԿԵՐՊՈՐԱՅԱՅՈՒՆ,
- ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ:

Նստաշրջանն անցավ կառուցողական, շահագրգիռ քննարկումների և հարցադրումների մթնոլորտում:

Գիտաժողովի ավարտին եզրափակիչ խոսքով հանդես եկավ ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի տնօրենի տեղակալ, արվեստագիտության դոկտոր Աննա Ասատրյանը: Նա կարևորեց կարդացված զեկուցումների բարձր որակը, թեմատիկ բազմազանությունը:

Մերի ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի երիտասարդ արվեստագետների խորհրդի նախագահ

Հայ գրադարանային 500-ամյակը

Վահան ՏՈՏՈՍՅԱՆՑ

Հայերը և տպագրությունը

(Սկիզբը՝ նախորդ համարում)

Հայերը ուր որ գաղթած են՝ իրենց առաջին գործը եղած է հիմնել եկեղեցի, դպրոց և տպարան: Թուրքիայի ջարդերին շատ առաջ եգիպտոսի մեջ 1865-ին գոյություն ուներ հայ տպարան: Ռուսիայի մեջ ալ հայերը ունեցան տպարաններ ոչ միայն մեծ կեդրոններում մեջ, ինչպես Տիֆլիս, Մոսկու, Շուշի, Պաքու և Երևան, այլ նաև երկրորդական քաղաքներում մեջ. Ռոստով, Պաքու, Արմավիր, Բեթլեհեմ, Նոր Պայազիտ և Կանթաք:

Սինկաբուրի մեջ եւս, փոքրիկ հայ գաղութը, իրենց հայրենիքին մի քանի հազար մղոն հեռու՝ ունեցան իրենց տպարանը: Առաջին անգամ հոն հաստատուեցան անգլիացի և հայ առևտրականներ. 1833-ին ունեցան իրենց եկեղեցին, անգլիացիներն առաջ. 1846-ին առաջին անգամ ըլլալով Սինկաբուրի մեջ հրատարակուեցալ հայերեն թերթ: Հայերը հոն թեւ 1850-ին յիսուն հոգի էին, երեսուն այլ, եօթը կին, հինգ տղայ և ութ աղջիկ՝ սկսան հրատարակել 1849-ին «Ռուսումնասէր» անուն երկամսեայ հանդես մը. առաջին աթիւ ունէին եօթը բաժանորդ միայն, որ յետոյ բարձրացալ երեսունի և տեւեց մինչեւ 1853:

Սըմըրղանտի մեջ, Թուրքաստանի ներսերը, 1910 թուականին եւս կը յիշուի տպարանի մը հաստատութիւնը:

1859-ին, հարիւրեակ մը գաղթականներ հաստատուեցան Եգիպտոս, աղքատ վիճակի մեջ, զուրկ ուտելիքէ և հագուստէն: Բայց հակառակ ասոր գտնուեցալ մէկը, որ սկսալ շաբաթական լուրեր տալ և կ'ըսէր թէ թերթ մը սնունդի չափ հարկաւոր է:

Տպագրական գիւտն վաթսուն տարի վերջ Վենետիկ սկսան հրատարակուիլ հայ թերթեր:

***

Առաջին տպագրուած գիրքը գերմաներէն է 1453-ին. յունարէն, եբրայեցերէն և իտալերէն՝ 1470-ին, արաբերէն՝ 1486-ին, սլովէն՝ 1491-ին, հայերէն՝ 1512-ին, ռուսերէն՝ 1517-ին, ֆլամերէն՝ 1523-ին, հունգարե-

րէն՝ 1533-ին, սկանտինաւեան՝ 1611-ին, վրացերէն՝ 1625-ին, չինարէն՝ 1663-ին, թուրքերէն՝ 1729-ին, պուլկարերէն՝ 1806-ին եւն, եւն:

Վրացիք աւելի բախտաւոր եղած են հայերէն, որովհետեւ իրենց անկախութիւնը կրցած են պահել մինչեւ 1801: Անոնք սակայն հայերէն 108 տարի վերջ ունեցած են միայն տպարանը:

Ժմ դարու առաջին տարիները յաջո-

ղած են ունենալ անհատական ջանքերով շատ մը հրատարակութիւններ. հայերը բացի իրենց տպագրական գործերէն՝ զբաղած են նաեւ վրացիներու գրական գործերով: Ամենէն հին տպարանը հայ մը հաստատուած է 1829-ին Յակոբ Արխանեան անուն: Մինչեւ 1833, միայն վրացերէն գիրքեր կը տպագրուէին. այս թուականէն յետոյ առաջին անգամ ըլլալով Վրաստանի մեջ ալ սկսան հայերէն գիրքեր հրատարակուիլ:

Թաւրիզի ֆրանսական հիւպատոս Ալֆոնս Նիքօլա, հռչակաւոր արեւելքցի կը հաստատէ թէ առաջին տպագրական հրատարակութիւնը պարսկական լեզուով եղած է Հնդկաստանի մեջ, առանց սակայն որոշելու թուականը: 1772-ին Մատրասի մեջ անգլիական տպարանի մը հետ կը գործէ նաեւ հայկական տպարան մը, Շահամիրեան հայ վաճառականի մը օժանդակութեամբ:

Առաջին հայ թերթը Մատրասի մեջ հրատարակուած է 1793-ին: Երկրորդը՝ Վենետիկ Միսիթարեաններու կողմէ 1811-ին, Պոլիս՝ առաջին անգամ 1831-ին: Մեր դրացի Յոյները աւելի ուշ սկսած են

Վիեննա հրատարակել 1811-ին:

Առաջին տպագրուած պարսկերէն գիրքը Մատրասի մեջ հայ տպարանի մը մեջ եղած է: Ասիկա կը հաստատուի անով թէ 1795-ին Մատրասի մեջ Վալմի Մեմէտ Ալի Նապիպը իրաւունք կու տայ պարսկերէն լեզուի ծանօթ Յարութիւն անուն կրօնականի մը, որպէս զի տպագրէ և բաժնէ պարսկերէն և արաբերէն գիրքեր, ինչ որ մինչեւ այդ առեւն արգիւտուած էր:

Ծանօթ Շմաւոն քահանայ «Ազդարար» ամսաթերթի թիւերէն մէկուն մեջ միեւնոյն կրօնականը 1795-ին կը հրատարակէ սոյն վճռագիրը, որմէ յայտնի կ'ըլլայ հայերու նկատմամբ ունեցած վստահութիւնը: Ունինք նաեւ ապացոյց յանձին Միքաէ Մելքոն Խանի, որ Լոնտոնի և Բարիզի մեջ Շահին ներկայացուցիչն էր: Նոյն ինքն Խանը յայտարարած է, թէ պարսկերէն առաջին գիրքը հրատարակած է հայ մը:

Թուրքերն ալ Պոլսոյ մեջ, հայերէն 160, իսկ յոյներէն 120 տարի յետոյ ունեցած են իրենց տպարանը: Յիշատակելի է նաեւ ուրիշ պարագայ մը, որ Թուրքիոյ մեջ տպագրական ճիւղին առաջին աշխատանքները եղած են հայեր: Նոյնիսկ Թուրքերը չեն կրնար հերքել այն ծառայութիւնը, զոր հայերը մատուցած են տպագրական ասպարէզին մեջ:

Թուրքերէն «Նեսիխ» և «Թուլիկ» տառերը կը յիշուին Արապօղլուի անունը՝ որուն ծուլիչն էր Պօղոս Այրապեան (1742-1835), անիկա իրաւունք ունէր երկար առեւն ծուլելու թրքական տառերը: Սուլթան Մահմուտ Բ զինքը անուանած էր տնօրէն պետական տպարանին, զոր երկար տարիներ հայերը կառավարած են: Անոր յաջորդները մինչեւ 1870 թուականը եղած են Յովհաննէս Միսիթարեան, Յակոբ Պոյաճեան և Շահին Արամեան, որոնք իրենց աշխատակից ունէին մեծ մասամբ քրիստոնէայ արհեստաւորներ և գործաւորներ, և մինչեւ հիմա ալ հակառակ Թուրքերու: Հայոց հանդէպ ունեցած ատելութեան չեն կրցած հրաժարիլ անոնց ծառայութենէն. անոնք պետական տպարանի մեջ ունէին կարելոր պաշտօններ: Սթաթիսթիկ համաձայն՝ 1940 թուականին կը գործէին Պոլսոյ մեջ 16 հայ տպարաններ ընդդէմ 8 յունական, 8 թուր-

քական և 3 հրեական տպարաններու:

Բացի ասկից՝ Պոլսոյ մեջ կը հրատարակուէին 16 թերթեր, 4 թուրքերէն օրաթերթեր և 9 պարբերական, 5 հայերէն օրաթերթեր և 7 պարբերական, 5 ֆրանսերէն օրաթերթեր և 3 պարբերական, 2 թերթեր երկլեզուեան ֆրանսերէն և անգլիերէն, 2 հրեական սպաներէն, 1 գերմաներէն, 1 պարսկերէն, 1 սերպերէն և 1 իտալերէն ամսաթերթ մը:

Եւրոպայի մեջ Յունա-Բիւզանդական իշխանութեան օրով ընդհանուր առմամբ բոլոր Սլաւ ազգերը՝ որոնք կ'ապրէին Եւրոպական կեդրոններում մեջ, հայերէն աւելի կարողութիւն մը ցոյց չեն տուած տպագրական ճիւղին մեջ: Առաջին լեհերէն գիրքը 1491-ին տպուած է Քրաքովի մեջ: Եթէ աւելի մանրակրկիտ կերպով դիտենք Ռուսիան, հազիւ 1564-ին կը յաջողին ունենալ իրենց առաջին տպարանը Մոսկուայի մեջ, երբ այն թուականներում Աբգար դպիր փորձառութիւն ունեցած էր 45 տարիներէ ի վեր տպագրելու հայերէն լեզուով գիրքեր:

Դարձեալ հայ մըն էր, որ ծուլած է պուլկարերէն տառերը. այս հայն էր Թադէո Տիվիտեան, որ 1830-1840 ունեցալ Պոլսոյ մեջ իր տպարանը, ուր կը տպագրէր պուլկարերէն գրքեր և նոյն ինքն անձամբ կը ցրուէր զանոնք արեւելեան Ռումիլի մեջ՝ ուր կ'երթէւէկէր:

Տիվիտեան զարգացած անձնաւորութիւն մըն էր, տեղեակ յունարէն, իտալերէն և պուլկարերէն լեզուներու. անիկա մեծ դեր ունեցած է պուլկար յեղափոխութեան շրջանին, տպագրելով Պուլկարիոյ մեջ սիկառի թուրքերուն եզերքը յեղափոխական նշանաբաններ և խորհուրդներ, ասկէ յայտնի կ'ըլլայ, թէ պուլկարներն ալ հայերուն կը պարտին պուլկարական տառերը:

1846-ին հայերը օգտակար եղած են Սուրիացիներուն, Պոլսոյ մեջ հաստատելով Սուրիական տպարան մը Ապունա Սուրբան Եագուպ անուն կրօնականի մը ծննդով, որ Երուսաղէմի Ս. Լուսաւորիչ Սուրիական վանքին վանականն էր: Մի քանի հայ երիտասարդներու աջակցութեամբ սոյն հոգեւորականը հաստատեց տպարան մը, ուր տպագրեց Սաղմոս մը և շատ մը ժամագիրքեր:

Այսպէս հայերը ջանացած են իրենց անձնուէր աջակցութիւնը նուիրելու իրենց դրացի ազգերուն և սրտանց պատրաստակամութիւն ցոյց տուած են օտարներուն եւս օգտակար հանդիսանալու տպագրութեան ճիւղին մեջ:

ՀՀ ԳԱՍ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՀԱՆՐԱԳԻՏԱՐԱՆ

Ներկայացնում է ՀՀ ԳԱՍ սփյուռքի բաժինը

Պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ արտասահմանյան անդամ Ռիչարդ Յովհաննիսյանը ծնվել է 1932 թ. նոյեմբերի 9-ին Կալիֆոռնիայի նահանգի Ռուլերի քաղաքում: Նրա հայրը՝ Գասպար Գավրոյանը, ծնունդով Արևմտյան Հայաստանի խարբերող զավառի Բազմաշեն գյուղից էր: Գասպարի հորը տարան «բանակ»՝ «կռվելու» Ռուսական թշնամիների դեմ, իսկ գերդաստանի կանանց ու երեխաներին քշեցին դեպի Եփրատ գետ: Հենց այդ ժամանակ էլ մի քուրդ Գասպարին խլում է մոր ձեռքերից և ծառա տանում իր տուն: Սա էլ դարձավ երեխայի փրկության, սակայն և տառապանքների սկիզբը: 14-ամյա Գասպարը ականատես եղավ ցեղասպանության ողջ զարհուրանքին, գրեթե 2 տարի դեպքերը Արևմտյան Հայաստանում մեկ, կռվեց Անդրանիկի զխավորած բանակում:

համարում), որն իր վրա էր վերցրել արևելահայերենի և արևմտահայերենի տարբերությունները սովորեցնելու գործը: Արդեն 1956 թ., հեռանալով Բեյրութից, Ռիչարդը վարժ խոսում և գրում էր հայերեն: 1957 թ. Ռիչարդը ամուսնացավ իր վաղեմի ընկերուհու և արդեն բժշկուհի Վարդիթերի հետ, ում ճանաչում էր դեռևս 1950 թ.: Այդ ամուսնությունից ծնվեցին Բաֆֆին, Արմենը, Անին և Կարոն: Ռիչարդը սկզբից դասավանդեց Լոնգֆելդի միջնակարգ դպրոցում. ուսուցանում էր աշխարհագրություն, պատմություն և անգլերեն լեզու: Սակայն նա անդադար մտածում էր Հայաստանի (թեկուզ և այն խորհրդային էր) մասին և ցանկանում էր իր աչքով տեսնել Ավետյաց երկիրը: 1959 թ. ամռանը Ռիչարդը առաջին անգամ ժամանեց խորհրդային Հայաստան:

չորսանից մինչ ժամանակակից շրջան երկհատորյակ (1997), Հիշողություն և մերժում. Հայոց ցեղասպանության խնդիրը (1998), Հայոց ցեղասպանությունը. մշակութային և բարոյական ժառանգությունը և այլն: Այսօր մեծ հայագետը լծված է նոր գործի, խմբագրում է պատմական Հայաստանի քաղաքների և նահանգների պատմությունը, որոնց մեջ ներառված են Հայկական Վան/Վասպուրական, Հայկական Բաղեշ (Բիթլիս և Տարոն), Մուշ, Հայկական խարբերող, Հայկական Կարին, Հայկական Կիլիկիա, Հայկական Կարս և Անի, Հայկական Չմյուռնիա/Իզմիր և այլն:

Ռիչարդ ԸՈՎԸԱՆՆԻՍՅԱՆ

1920 թ. Կոստանդնուպոլսից փախավ Ֆրանսիա, այնտեղից էլ՝ Միացյալ Նահանգներ: Հասնելով «Ազատության» երկիր՝ նա որոշեց փոխել անուն ինչ՝ հետևում թողնելով վիշտն ու անդառնալի կորուստը և հիմք դնել նոր գերդաստանի: Սահմանին պահանջեցին անձը հաստատող փաստաթղթեր... Կար: Հարցրեցին ազգանունը. իրեն կոչեց Յովհաննիսյան՝ վերցնելով հոր անունը:

տասարդը արագ տեղ էր գտնում ամերիկյան հասարակության մեջ: Ռիչարդն իր հայկական ինքնության աղբյուրը գտավ Ֆրեզնոյի Սուրբ Երրորդություն հայ առաքելական եկեղեցում, որտեղ նա մասնակցում էր երգչախմբում: Ֆրեզնոյի ՀՀ-ի և Ասպարեզ օրաթերթերի գրասենյակներում նա հաճախում էր Հայ երիտասարդաց դաշնակցության հանդիպումներին:

Ֆրեզնոյի համալսարանում պրոֆեսոր Հերբերթ Ֆիլիփսի դասախոսությունների շնորհիվ նա հասկացավ, որ պատմությունը մեռնում է միայն այն ժամանակ, երբ մոռացվում է: 1952 թ. սեպտեմբերին իրականացավ երիտասարդ Ռիչարդի փայփայած երազանքը. նա ընդունվեց Բերկլիի համալսարան: 1953 թ. նա ընտրվեց Հայ երիտասարդաց դաշնակցության Արևմտյան ափի խորհրդի նախագահ: Մինչ Ռիչարդը ամերիկահայ երիտասարդների մեջ հայոց ազգային ոգի էր սերմանում, սկսեց վերանայել նաև իր ապագան ՀՀ-ում:

1952 թ. տակավին երիտասարդ Ռիչարդը մասնակցեց Սան Ֆրանցիսկոյում համայնքի շրջանակներում տեղի ունեցող մի քննարկման, որտեղ բանախոսը Սիմոն Վրացյանն էր: Զրույցի ժամանակ Վրացյանը նրան առաջարկեց մեկնել Լիբանան՝ Նշան Փարաջյանի համազգային ձեմարան, անցկացնել մեկ տարի և սովորել հայերեն:

1954 թ. Ռիչարդ Յովհաննիսյանը ավարտեց Բերկլիի համալսարանը և մեկ տարի անց՝ 1955թ., հետևեց Վրացյանի խորհրդին և մեկնեց Լիբանան: Լիբանանում ձեմարանի ուսանողները նրան ընդունեցին մեծ ջերմությամբ: Նրանց մեջ էր և Վարդան Գրիգորյանը (ՀՀ ԳԱԱ արտասահմանյան անդամ, նրա մասին նյութը կարող եք կարդալ 2012, 2-րդ

1962 թ. Ռիչարդ Յովհաննիսյանը Գուստավ Ֆոն Գրունեբաումից՝ UCLA-ի Մերձավոր Արևելքի ուսումնասիրության կենտրոնի տնօրենից, առաջարկ ստացավ աշխատել իրենց համալսարանում՝ միաժամանակ լծվելով թեկնածուական ատենախոսության պատրաստմանը: 1966 թ. նա մեծ հաջողությամբ պաշտպանեց գիտական թեզը՝ «Հայաստանը անկախության ճանապարհին» թեմայով: 1968 թ. զարմանք Ռիչարդ Յովհաննիսյանի անմիջական մասնակցությամբ Լոս Անջելեսի մոտ՝ Մոնթբերլյոյի Բիքենել զբոսայգում, ութսայուն հուշարձան բացվեց, որը նվիրված էր Հայոց ցեղասպանության անմեղ զոհերի հիշատակին: Այդ օրը նրան հաջողվեց մի պահ համախմբել ԱՄՆ-ի բոլոր հայերին՝ անկախ կուսակցական կամ անձնական տարածայնություններից:

1972 թ. Ռիչարդ Յովհաննիսյանը դարձավ Հայաստանի և Մերձավոր Արևելքի պատմության պրոֆեսոր: Նա զբաղեցրեց Հայոց և կովկասյան պատմության բակալավրի, մագիստրոսի և գիտությունների թեկնածուների կոչումներ շնորհող ծրագրերի ղեկավարի պաշտոնը (1962-ից), նա Հայ կրթական հիմնարկության հայ ժողովրդի արդի պատմության ամբիոնի առաջին վարիչն էր (1987-ից), Հայագիտական հետազոտությունների ընկերության հիմնադիր նախագահն էր (1974, 1977, 1991-1992, 2006-2009): Նա Գուգենհայմի պատվավոր գիտնական է:

Ռիչարդ Յովհաննիսյանը 60-ից ավելի գիտական հոդվածների և մոտ 20 մենագրությունների հեղինակ է, որոնցից խիստ արժեքավոր են Հայաստանը անկախության ճանապարհին (1967), Հայաստանի Հանրապետություն, քառահատորյակ (1981-1996), Հայոց Ցեղասպանությունը (1980), Հայկական պատերը պատմության ու գրականության մեջ (1981), Հայոց ցեղասպանությունը. Պատմություն, քաղաքականություն, էթիկա (1992), Հայ ժողովուրդը հնագույն

1982 թ. նա արժանացել է սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց շքանշանին Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Գարեգին 2-ի (Սարգսյանի) կողմից, 2001 թ. Ամենայն հայոց կաթողիկոս Գարեգին 2-ը (Ներսիսյան) նրան շնորհեց Սուրբ Սահակ և Մեսրոպ շքանշանը, 2001 թ. Նորին սրբություն Արամ 1-ի կողմից նրան շնորհվեց Կիլիկիո ասպետ շքանշանը:

Ռիչարդ Յովհաննիսյանը մինչ այսօր էլ հնարավորության դեպքում սիրով գալիս է Հայաստան և կիսվում իր գիտելիքներով հայ երիտասարդ մասնագետների և գիտնականների հետ: Վերջին նման հանդիպումը տեղի ունեցավ 2011 թ. նոյեմբերի 19-ին, ԵՊՀ սփյուռքագիտության ամբիոնում, որտեղ նա կարդաց ԱՄՆ 28-րդ նախագահ Վուդրո Վիլսոնի իրավաբար վճռին նվիրված դասախոսություն:

Հաշվի առնելով Ռիչարդ Յովհաննիսյանի գիտական, մանկավարժական, հայապահպանության գործում ունեցած մեծ վաստակը, ինչպես նաև մայր հայրենիքի հետ սերտ կապերը՝ Հայաստանի Գիտությունների ակադեմիան 1990 թվականին նրան ընտրել է ԳԱԱ արտասահմանյան անդամ: Ի դեպ, նա հասարակագիտության բնագավառի առաջին գիտնականներից մեկն էր, ով ընտրվեց ԳԱԱ արտասահմանյան անդամ: 1994 թ. նա դարձավ Երևանի պետական համալսարանի, իսկ 1997 թ.՝ Արցախի պետական համալսարանի պատվավոր դոկտոր:

2012 թ. նոյեմբերի 9-ին լրացավ մեծանուն հայի և վաստակաշատ գիտնականի 80-ամյակը, ինչի կապակցությամբ ՀՀ ԳԱԱ նախագահությունը ջերմորեն շնորհավորեց նշանավոր պատմաբանին:

Ռիչարդ Յովհաննիսյանը ցայսօր մեծ ջանքեր է ներդնում հայապահպանության, ցեղասպանության ճանաչման գործում և սերտորեն համագործակցում է Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի և գիտակրթական այլ հաստատությունների հետ:

Գոհար ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ
Պատմական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ
սփյուռքի բաժնի
գիտաբարտուղար

Հայ ֆիզիկոսները Իսրայիլում

Շուրջ հարյուր հազար բնակչությամբ ծովափնյա Ազերո քաղաքը Իսրայիլի մաս կազմող Սարդինիա կղզու հյուսիս-արևմուտքում է: Այս քաղաքում 2012 թվականի սեպտեմբերի 23-ից 28-ը կայացել է լիցքավորված և չեզոք մասնիկների կանալացման երևույթներին նվիրված հերթական հիմնադրող միջազգային գիտաժողովը:

Հիշյալ գիտաժողովին մասնակից 13 երկրների թվում էր նաև Հայաստանի պատվիրակությունը:

Հայկական պատվիրակության կազմում ընդգրկված էին ՀՀ ԳԱԱ ֆիզիկայի կիրառական պրոբլեմների ինստիտուտը (ՀԿՊԻ), Ալիխանյանի անվան

ազգային լաբորատորիան, Երևանի պետական համալսարանը, Երևանի պետական բժշկական համալսարանը:

Գիտաժողովում ՀԿՊԻ-ի ֆիզիկոսների աննախադեպ հաջողությունը պայմանավորված էր նրանց մի շարք կարևոր գործոններով՝ համագործակցություն Իսրայիլի, Անգլիայի, Ռուսաստանի և Ֆրանսիայի գիտական կենտրոնների հետ, ինչպես նաև արդյունավետությունը և հեռանկարային ծրագրերը:

ՀԿՊԻ-ի պատվիրակությունը ղեկավարել է ինստիտուտի տնօրեն, ֆ.մ.գ.դ. Արտակ Մկրտչյանը, ով գիտաժողովի ենթաբաժիններից մեկի նախագահն էր և նիստերի ղեկավարներից ամենաե-

րիտասարդը:

Գիտաժողովը Ազերոյում կազմակերպել և կարդացած զեկուցումների հիմնադրույթների 205-էջանոց ժողովածուն հրատարակել է Իսրայիլի միջուկային ազգային ինստիտուտը: Դրանում ընդգրկված են ՀԿՊԻ-ի ֆիզիկոսներ Ա.Ռ. Մկրտչյանի, Ա.Յ. Մկրտչյանի, Լ.Շ.Գրիգորյանի, Վ.Ռ. Քոչարյանի, Ա.Ե. Մովսիսյանի կարդացած զեկուցումների հիմնադրույթները, որտեղ շարադրված են ակուստոֆիզիկայի և ակուստոպլազմայի բնագավառներում ստացված հիմնարար հետազոտությունների արդյունքները:

«Գերաբազ էլեկտրոնների ճառագայթումը պարբերական կառուցվածք-

ներում» (RREPS) երկու տարին մեկ գումարվող միջազգային գիտաժողովների շարքի հիմնադիր և ղեկավար Ռուսաստանի Դաշնության Տոմսկ քաղաքի Պոլիտեխնիկական համալսարանի պրոֆեսոր Ալեքսանդր Պոտիլիցինը և ՀԿՊԻ-ի տնօրեն Արտակ Մկրտչյանը գիտաժողովի ավարտին հրապարակել են ուշագրավ մի հայտարարություն: Դա այն է, որ 2013 թվականի աշնանը Երևան և Մեղրի քաղաքներում գումարվելու է RREPS-ի և «Էլեկտրոնների, նյութերի և ռենտգենյան ճառագայթների ցրումը արտաքին ազդակների առկայությամբ» խորագրով (ղեկավար՝ Ալաիկ Մկրտչյան) պարբերաբար գումարվող համատեղ կազմակերպվելիք չորրորդ միջազգային գիտաժողովը (քաղաք Մեղրի):

Հարկ է նշել, որ ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Ալաիկ Մկրտչյանը Ազերո է >4

➤1 IV Ահա Լոռու պատմությունը:

Բորչալուի գավառի լեռնային մասը խրամ գետի աջ կողմում, Հայաստանի բարձրավանդակը պատմության սկզբից եղել է Հայաստանի մաս և հնագույն ժամանակներից եղել է հայաբնակ և իր մեջ պահել է հին հայությունը: Այնտեղ ամենայն ինչ հայկական է, և հայ կուլտուրան է զարգացել նույնիսկ վրաց տիրապետության ժամանակ:

Մինչդեռ Թիֆլիսի գավառի հայերը, վրացական կեղծոմից մոտ լինելով, մասամբ ենթարկվել են վրացիներին և վրացախոս են դարձել: Հայաստանի բարձրավանդակը բոլորովին ազատ է մնացել վրաց ազդեցությունից. ո՛չ վրացի տարրը և ո՛չ վրացական կուլտուրան երբեք չեն կարողացել թափանցել դեպի Հայաստանի լեռները:

Եվ որ զարմանալիս է, թուրք-թաթարական շրջանում, 13-18-րդ դարերում Լոռին կատարելապես ազատ է մնացել թուրք-թաթարական ցեղից, որ չի կարողացել մուտք գործել այնտեղ: Ապա ոչ միայն Լոռում, այլև խրամի ծախ կողմում մինչև Թիֆլիս արդեն վրացախոս դարձած հայերը ևս մասամբ դիմացել են թուրքերին և իրենց տեղում մնացել են: Իսկ վրացական տարրերը, ընդհակառակը, մեծ մասամբ ոչնչացել են: Նրանց տեղը թուրքերն են բռնել Բորչալու և Ղարաբաղի դաշտերում, որոնք Վրաստանի մասերն են եղել: Նույնն եղել է և Ախալքալաքի (մինչև ռուսաց տիրապետությունը) և Ախալցխայի գավառներում և նույնիսկ մասամբ Գուրիայում և Աջարիայում: Ինչքան էլ վրացիներն այս գավառների թուրքերին մահմեդական վրացիներ անվանեն, դրանով նրանք այդ թուրքերին վրացի չեն դարձնի:

Պատմության դասը խրատական պիտի լինի հասկացողի համար: Թիֆլիս քաղաքը պատմության ընթացքում շատ տասնյակ անգամներ առնված է օտարազգիների ձեռով, այնպես որ ավելի շատ օտարների ձեռին է եղել, քան իր բնիկ տերերի: Որքան են գիտեն, չիաշված Մեծն Տիգրանի շրջանը, երբ Թիֆլիս քաղաքն, երևի, չի եղել, հայերը Թիֆլիսն ընդամենը երեք անգամ են առել, այն էլ արաբացիների ձեռից: Բացի այդ՝ հազվադեպ է Լոռու վրայով արշավանք կատարվել Թիֆլիսի վրա, այլ թշնամի մտել է մեծ մասամբ Կուր գետի բաց հովտով: Այն աշխարհում, որ 900 տարի առաջ թուրք-թաթարական տարր չկար, այժմ միապաղաղ թուրքություն է իշխում, սկսած Կասպից ծովից մինչև Վրաստանի գլուխը - Թիֆլիս: Եվ այդ թուրք-թաթարական ցեղը ոչ թե Լոռու լեռների վրայով է անցել դեպի Վրաստան, այլ Կուր գետի հովտով է բարձրացել մինչև Թիֆլիս:

Ահա՛ թե որտեղից է գալիս վտանգը Թիֆլիսի վրա:

Թող վրաց առաջնորդները բարեկամանալ այժմ թուրքերի հետ, որքան կուզեն. բարեկամությունը միշտ էլ լավ բան է: Բայց պատմությունն ասում է, որ ազգերը միշտ էլ բարեկամ չեն մնում: Շատ անգամ բավական է մի հարված թուրքության կողմից հասցրած վրացիներին, որ այդ բարեկամությունը կործանվի: Եվ այդ հարվածը կարող է գալ մի օր. որովհետև միշտ էլ դրսից եկած մի ուժ չի լինի, որ վրացիների ֆիզիկական գոյությունը պահի:

Երկար դարեր հայությունն է նրանց պահել իր թիկունքով, որ իր վրա է առել թուրք-թաթարական հարվածների ծանրությունը 900 տարվա ընթացքում: Այդ թիկունքը սակայն, որ մի ժամանակ տարածվում էր Ալիս գետի ափերից մինչև

Քսաներոդ դարու վրաց ազգի առաջնորդները, սակայն, հայությունը օրեցօր ավելի ու ավելի հետ են մղում իրենցից. որովհետև նրանք այդ հին գահակալների արտաքին ռազմական ծանապարհն են միայն տեսնում: Նրանք մտածում են այսպես. որովհետև մի ժամանակ այդ գավառները վրաց տերության մեջ են եղել, և վրաց զորքերն այս ու այն ծանապարհներով գնացել են, ուրեմն դրանք Վրաստանի անբաժանելի մաս են... Բայց շատ բան է եղել մի ժամանակ. ո՛ւմ զորքերը մի ժամանակ ո՛ր տեղերով չեն անցել: Մի ժամանակ, և ի՞նչ մի ժամանակ, - շատ ժամանակ Թիֆլիսն էլ, Վրաստանի շատ գավառներ էլ ուրիշ ազգերի ձեռին են եղել:

Քսաներոդ դարում սոցիալիստներն ու դեմոկրատները, որոնց պարագլուխները Ռուսաստանի մեծ հեղափոխության համար ազգերի ինքնորոշման պատգամը տվին, ասում են՝ վրացիները միայն ինքնորոշվելու իրավունք ունեն. Գուրիացին ու Իմերեթը, Քարթվելն ու Մինգրելը իրավունք ունեն միանալու և մի պետություն կազմելու, թեպետ և դրանք մի ժամանակ բաժան-բաժան են եղել և նույնիսկ մի ազգ չեն կազմել, այլ լոկ վրացական ցեղեր, - իսկ հայերն այդ իրավունքը չունեն. լոռեցի ու քաղախեցի հային թույլ չպիտի տրվի, որ Այրարատի ու Հիւսիսի հայերի հետ միանա: Եվ ինչո՞ւ. որովհետև այդ գավառների վրա մի ժամանակ իշխել են Դավիթ թագավորը և Թամար թագուհին և ուրիշները. որովհետև այդ գավառները հարկավոր են Վրաստանի պաշտպանության համար:

Բայց վրաց առաջնորդները սխալվում են՝ կարծելով, թե ազգերի այս ինքնորոշման միջոցին հեշտ ու հանգիստ կզրկեն հայերին այդ ինքնորոշվելու իրավունքից: Նրանք հայերիս լավ չեն ծանաչում: Մենք «հաստակող» ազգ ենք. այսպես է բնորոշում մեզ նույնիսկ մեր ժողովրդական վեպը: Մենք հեշտությամբ թույլ չենք տալիս, որ մեզ գրկանք հասցնեն. ուստի ինչքան մենք թուլացած լինենք, մինչև մեր կողքը բարակացնեն, բարակացնողն ինքն էլ կբարակի: Պարզ խոսենք, որովհետև ամեն գիտակից հայ էլ գիտե այդ: Այն օրից երբ անցած հունիսին վրաց ազգի ղեկավարները հայտարարեցին Լոռին և դեռ ավելի էլ դեռ իբրև Վրաստանի մաս, այն օրից արդեն հայ և վրաց ազգերի դարավոր բարի հարևանության հիմքը խախտվեց:

Ահա՛ թե որտեղ է հայ-վրացական դժբախտ պատերազմի սկզբնապատճառը: Դա ծագեց ոչ թե նրանց, որ իբր թե հայերը դեմ են Վրաստանի անկախության: Ամենահին ոչ. հայերը երբեք դեմ չեն Վրաստանի անկախության, այլ միայն ցանկացող են: Մոլորված անհատներին անշուշտ հաշվի չպիտի առնել: Այլ այդ ծագեց միայն նրանից, որ վրաց ազգի ղեկավար կուսակցություններն իրենց իրավունքը հաշտեցնելու առաջ մեզ հարցնելու Վրաստանի հետ միացնելու բուն հայկական և հայաբնակ գավառը:

Զգիտեմ հայի վերոհիշյալ հատկությունը լավ է, թե վատ. բայց ուրիշ ազգեր էլ այդպես են վարվում: Մոլորված, Գերմանիայի սահմանները հաշտեցնելու համար, հակառակ Բիսմարկի կարծիքի, Գերմանիայի հետ միացնել տվավ Մեցլերի շրջակայքով, որտեղ ֆրանսիացի են, և ֆրանսիացիները երբեք չմոռացան այդ: Ուստի եթե վրաց առաջնորդները որևէ արժեք տալիս են հայերի բարեկամությանը, եթե չեն կամենում մեզ թուլացնելով իրենք ևս թուլանալ, որով ա-

վելի ևս կզորանա մի երրորդը, որ առանց դրան էլ մեզնից էլ և վրացիներից էլ շատ ու շատ ավելի զորեղ է, նրանք պիտի ձեռք քաշեն այն ցնորքից, թե հայերը երբևէ կհաշտվեն այն մտքի հետ, թե կարող է բուն հայկական և հայաբնակ Լոռին ոչ թե Հայաստանի հետ միացած լինել, այլ Վրաստանի:

Նրանք պետք է իմանան, որ Հայաստանի ազատության և միացման, ցրված հայերի մի տեղ ժողովվելու և փրկվելու առաջին երգը հնչել է դեռ 11-րդ դարի երկրորդ կեսին, երբ դեռ կային մի քանի անկախ հայ թագավորություններ, և թուրքերը դեռ նոր էին մտնում Հայաստան: Եվ այդ երգը, որ այժմ մտել է մեր ժամերգության մեջ, հնչել է առաջին անգամ Լոռվա սարերում, Հաղբատի վանքում, մեր մեծագույն վարդապետ Դավիթ Բեկյան Սարկավազի բերանով, որ Հաղբատի վանքի առաջնորդն էր Կորիկյան թագավորների օրով, ժամանակի ամենանշանավոր գիտնականը, բազմակողմանի ընդունակությունների տեր, տոմարագետ, բնական գիտություններով զբաղվող, պատմագետ, բանասեր, միաժամանակ և փիլիսոփա, ճառասաց ու բանաստեղծ: Նա եղել է և մեծ ուսուցիչ, որ պատրաստել է շատ աշակերտներ, որոնք այնուհետև Հայաստանի ազատության և միացման նույն երգը շարունակել են հնչել մինչև մեր օրերը, մինչև լոռեցի Դավիթ Բեկյանը:

Կարո՞ղ է մի այսպիսի գավառ, ինչպես Լոռին է, ուր ամենայն ինչ հայ հին կուլտուրան է բուրում առանց ցնցումների, հակառակ հայ ժողովրդի կամքի, կտրվել Հայաստանից և միանալ Վրաստանին:

Եթե մի ժամանակ Լոռին և Հայաստանից ուրիշ կողմեր միացել են Վրաստանին, որովհետև այդպես է կամեցել հայությունը. որովհետև վրաց վրա թագավորում էր Դավիթ պետ մեկը, որ այնքան էր հարգում հայ կուլտուրան, որ ամեն անգամ, երբ լսում էր, թե արդեն խորին ծերության հասած Դավիթ Բեկյան Սարկավազը գալիս է, ոտի էր կանգնում, նրա առաջը գնում և գլուխը խոնարհեցնելով օրհնություն խնդրում նրանից:

Վրացիներն, իհարկե, այժմ կարիք չունեն հայ գիտնականից օրհնություն խնդրելու. բայց եթե նրանք մեր բարեկամության կարիք ունեն, - ես հայ եմ և հայերին ծանաչում եմ, - այդ բարեկամությունը կարող են ստանալ միայն երկու պայմանով:

Հայաստանի հետ պիտի միանան Հայաստանի հայաբնակ գավառները:

Այդ միացումից հետո էլ բավական մեծ թվով հայեր կմնան Վրաստանում իբրև Վրաստանի քաղաքացիներ. նրանք վրացիներին հավասար իրավունքներ պիտի ունենան և պիտի վայելեն ազգային կուլտուրական ազատություն:

Եթե այս երկու պայմանները կատարվեն, էլ ուրիշ ոչ մի արգելք չկա, որ հայը վրաց ազգի հետ ընդմիջ տերտ բարեկամ լինի. որովհետև մնացած անհարթությունները երկրորդական և ժամանակավոր են:

Իսկ եթե այս երկու պայմանները չկատարվեն, սրտի խորին ցավով եմ ասում, երկու քրիստոնյա և մասամբ ցեղակից, նույն ու նման կուլտուրա ու ծագումներ ունեցող երկու վիճակակից ու բարեկամ և իրար թիկունք եղող ազգերի մեջ համաձայնություն դժվար թե լինի. և այս ի մեծ դժբախտություն թե՛ հայերի և թե՛ վրացիների:

«Ժողովրդի ծայն», 31 հունվարի 1919, N 22:

Հայ ֆիզիկոսները...

➤3 Ժամանակ Սանկտ Պետերբուրգում և Մինսկում կազմակերպված միջազգային գիտաժողովների աշխատանքներին մասնակցելուց հետո:

Դիֆրակցիոն անալիզի նորագույն մեթոդների և X-օպտիկայի հիմնարար խնդիրներին նվիրված Սանկտ Պետերբուրգի միջազգային գիտաժողովում (2012, 15-20-ը նոյեմբեր) Ա.Ռ. Մկրտչյան

նը հանդես է եկել «Ակուստիկական մոնոքրոմատոր և բարձր լուծողականությամբ X-մառազայթների դիֆրակտոմետր» և «Ճառագայթների կոհերենտ ցրումը ակուստիկ նանոխողովակներում» գեկուցումներով:

Պլազմային ֆիզիկային և պլազմային տեխնոլոգիաներին նվիրված Մինսկի միջազգային գիտաժողովում (2012,

17-21 նոյեմբեր) Ա.Ռ. Մկրտչյանը հանդես է եկել «Ակուստապլազմա որպես պլազմայի գոյամիջակ» գեկուցմամբ:

Գիտաժողովում ՖԿՊԻ-ի ֆիզիկոսների կարգաթիվ և ներկայացրած 8 գեկուցումները բացառիկ են այն իմաստով, որ դրանցում ներկայացվել են ՖԿՊԻ-ում հիմնարկված գիտական ուղղությունների շրջանակներում կատարված հետազոտությունների արդյունքները: Նշված ուղղություններից հարկ է առաջին հերթին առանձնացնել ակուստաֆիզիկան և ակուստապլազման, որոնք

ինստիտուտի գերակա և մեծ ապագա խոստացող ուղղություններից են:

Ավերոյում կազմակերպված միջազգային գիտաժողովին մասնակցած Հայաստանի պատվիրակության ճանապարհաձևի հիսուն տոկոսը հոգացել է ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության Գիտության մետական կոմիտեն:

Ասատուր ՓՇԱՅԱՆ
ՖԿՊԻ-ի տեղեկատվության բաժնի վարիչ

Կարսի մարզի Կաղզվանի գավառի նշանավոր Նախիջևան գյուղում 1912 թ. հունիսի 14-ին երկրագործ Զամբարձունի ընտանիքում է ծնվել ապագա մեծանուն երկրաբան, ակադեմիկոս Արշալույս Գաբրիելյանը: Գաբրիելյանների մեծաթիվ գերդաստանը անթիվ-անհամար գրկանքների գնով մի կերպ հասնում է Արևելյան Հայաստան և հաստատվում Թալինի շրջանի Արեգ գյուղում:

1938 թ. գերազանցությամբ ավարտելով ԵՊՀ աշխարհաերկրաբանական ֆակուլտետի երկրաբանության բաժինը, Արշալույս Գաբրիելյանը ռեկտոր Գարեգին Պետրոսյանի որոշմամբ գործուղվում է Մոսկվա և ընդունվում Օրջոնիկիձեի անվան երկրաբանա հետա-

ժամանակահատվածների 10-ից ավելի շերտախմբեր, որոնց արդյունքները հաստատուն տեղ են գտել 1982 թ. հրատարակված «Стратиграфический словарь СССР» հեղինակավոր տեղեկագրում:

Ակադեմիկոս Գաբրիելյանը առաջին անգամ կազմել է պալեոգենի և նեոգենի հնէաբանորեն հիմնավորված մանրամասն շերտագրական սխեմաներ, որոնք ցայսօր չեն կորցրել իրենց արդիականությունը: Նա հեղինակ և համահեղինակ է Հայաստանի և Հարավային Կովկասի տարածաշրջանի ռեգիոնալ երկրաբանության, շերտագրության, հնէաբանության, հնաշխարհագրության, գեոմորֆոլոգիայի, տեկտոնիկայի, սեյս-

մոտրվել է ԳԱ նախագահության անդամ: Նա երկար տարիներ հանդիսացել է միջազգային տեկտոնական, Համամիութենական շերտագրական գիտակորդինացիոն խորհուրդների անդամ, հանդես եկել միջազգային գիտաժողովներում, պարզևատրվել է Պատվո նշան շքանշանով: Իր բեղուն գիտական գործունեության վերջին շրջանում բազմավաստակ գիտնականը առանձնահատուկ ուշադրություն էր դարձնում Հայաստանի և հարակից շրջանների սեյսմատեկտոնիկայի և սեյսմաշրջանացման բարդ և խրթին հարցերին: Այդ տեսակետից առավել արժեքավոր են նրա «Сейсмоструктура Армянской ССР 1981 г.» աշխատությունը (համահեղինակներ՝ Գ. Սարգսյան, Գ. Պողոսյան), 1989 թ. հրատարակված «Новая схема сейсмоструктурного районирования территории Армянской ССР» համահեղինակներ Գ. Սիմոնյան, Ս. Փիրուզյան, Է. Գեղակյան և «Сейсмоструктура Армянского нагорья и сопредельных регионов» հոդվածները: Ցավոք պիտի նշել, որ մեծանուն գիտնականի չափազանց հարուստ և բազմաբնույթ գիտական ժառանգությունը դեռևս լիակատար և խորությամբ չի ուսումնասիրված: Հաշվի առնելով Ա. Գաբրիելյանի ծանրակշիռ և հսկայածավալ ավանդը կայնոզոյի դարաշրջանի (65 մլն տարի առաջ մինչև մեր օրերը) շերտագրության և հնէաբանության ասպարեզում, նրա ասպիրանտների և ուսանողների՝ հետազայում հայտնի հնէաբաններ Սուսաննա Գրիգորյանի, Յուլյա Մարտիրոսյանի և Պարզիկ Ասլանյանի կողմից գիտնականի ազգանվամբ են կոչվել լոգեն-օլիգոգենի հասակի բրածո անողնաշարավոր կենդանիների (պլանկտոն ֆորամինիֆեր դիսկոցիկլին, փորոտանի) գիտության համար 3 նոր ձև՝ Globorotalia gabrieliani Martirosjan 1970, Discocyclina gabrieliani Grigorian, 1986, Nerita gabrieliani Aslanjan 1959: Մեծավաստակ գիտնական Արշալույս Գաբրիելյանը մահացել է 1993 թ. մայիսի 5-ին: Ներկայումս նրա անունով է կոչվում ԵՊՀ-ի երկրաբանական ֆակուլտետի երկրաբանության կաբինետը:

Հայկ ՄԵԼԻՔ-ԱՂԱՍՅԱՆ
Երկրաբանական
գիտությունների թեկնածու

Մեծահուշակ երկրաբանը

Ակադեմիկոս Արշալույս Գաբրիելյանի 100-ամյակի առթիվ

խուզական ինստիտուտի (ՄԳՐԻ) ասպիրանտուրա: Այնտեղ նրա ուսուցիչներն էին մեծահամբավ պրոֆեսոր-երկրաբաններ, խորհրդային տեկտոնիստների դպրոցի հիմնադիր, ակադեմիկոս Նիկոլայ Շատսկին, ԽՍՀՄ շերտագրական խորհրդի նախագահ, ակադեմիկոս Վլադիմիր Մենենդեր, ԽՍՀՄ ԳԱ երկրաբանական գիտությունների ինստիտուտի տնօրեն, ակադեմիկոս Անդրեյ Արխանգելսկին և այլոք: 1941 թ. երիտասարդ երկրաբանը աշխատանքի է ընդունվում ԽՍՀՄ ԳԱ հայկական ֆիլիալի (Արմֆան) երկրաբանական գիտությունների ինստիտուտ և միաժամանակ դասավանդում ԵՊՀ-ի աշխարհաերկրաբանական ֆակուլտետում:

Նա սկսում է ուսումնասիրել մերձերևանյան շրջանի պալեոգենյան (65-34 մլն տարի առաջ ընկած ժամանակահատված) և նեոգենյան (34-1.8 մլն տարի առաջ ընկած ժամանակահատված) համակարգերի, նստվածքային ապարների հնէաբանությունը և շերտագրությունը, որի արգասիքը եղավ «ՀՀ Կոտայքի շրջանի երրորդական նստվածքները» թեկնածուական ատենախոսությունը: 1946թ. գիտնականը Ողջաբերդ և Էլփին գյուղերի շրջակայքի օլիգոգենի (40-23 մլն տարի առաջ ընկած ժամանակահատված) հասակի

նստվածքային ապարներից հայտնաբերել և նկարագրել է գիտության համար նոր բրածո երկփեղկանի փափկամարմինների 2 ձև: 1945-1949 թթ. Ա. Գաբրիելյանը ղեկավարել է ՀՀ ԳԱ երկրաբանական գիտությունների ինստիտուտի տարածաշրջանային երկրաբանության և հնէաբանության սեկտորը, իսկ 1949 թ., նրա անմիջական նախաձեռնությամբ, ԵՊՀ-ի երկրաբանական ֆակուլտետում կազմավորվում է հնէաբանության և պատմական երկրաբանության ամբիոնը, որը պրոֆեսոր ղեկավարեց մինչև 1981 թվականը: 1954 թ. Ա. Գաբրիելյանը պաշտպանում է «Հայաստանի երկրաբանական կառուցվածքի պատմությունը երրորդական ժամանակաշրջանում» թեմայով ատենախոսություն, և նրան շնորհվում է երկրաբանահանքաբանական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճան, 1956թ. նա ստանում է պրոֆեսորի կոչում և ընտրվում ՀՀ ԳԱ թղթակից անդամ, իսկ 1982 թ.՝ իսկական անդամ: 1956-1966 թթ. և 1985-1993 թթ. նա եղել է ՀԽՍՀ ԳԱ «Գիտություններ երկրի մասին» գիտական հանդեսի պատասխանատու խմբագիր: 1950-70 թթ. Ա. Գաբրիելյանը առաջին անգամ Հայաստանի տարածքում առանձնացրել և հնէաբանորեն հիմնավորել է կայնոզոյի դարաշրջանի տարբեր

մատեկտոնիկայի, պատմական երկրաշարժագիտության բազմաբնույթ հարցերին նվիրված ավելի քան 150 գիտական աշխատությունների, 7 մենագրության, որոնց թվում են «Палеоген и неоген Армянской ССР 1964 г.» կորոդային աշխատությունը, «Հայկական ԽՍՀ երկրաբանության բազմահատորյակի» I, II, V, VII հատորները (1960-1974 թթ.), «Стратиграфия СССР. Неогеновая система» (1987 թ.) I հատորի, մեկ ուսումնական ձեռնարկի, ինչպես նաև մի շարք տարբեր մասշտաբների հնաշխարհագրական, տեկտոնական, սեյսմատեկտոնական և սեյսմաշրջանացման քարտեզների: Հիմնական համահեղինակների ցանկում է աշխարհահռչակ բուսաբան և հնաբուսաբան ակադեմիկոս Արմեն Թախտաշանը:

Ա. Գաբրիելյանի խմբագրությամբ և անմիջական մասնակցությամբ 9 գիտնականների կողմից 1988 թ. լույս տեսավ «Геологические события на границе эоцена и олигоцена на территории Арм. ССР» գիտական աշխատությունը: 1983-1986 թթ. Ա. Գաբրիելյանը եղել է ՀԽՍՀ ԳԱ երկրի մասին գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղարը, իսկ 1986 թ.-ից մինչև իր կյանքի վերջը ղեկավարել է ԳԱ երկրաբանության բաժանմունքը և

Հեռուստատեսային գովազդ՝ լափելու միջոցների, դեբիլացման և այլ բաների մասին

Ներկա հրապարակման ասելիքն ամենահին չի վերաբերում հեռուստատեսային հաղորդումները, կինոնկարները, անգամ Մոսկվայի եթերը մի քանի րոպեն մեկ երկար-երկար գովազդային հոլովակներով ընդմիջելու հայկական հեռուստաալիքների օրենքի ուժ ստացած սովորույթին: Այս մասին շատ է խոսվել, անընդհատ հիշեցվել գովազդային հատվածների օրենքով սահմանված պարբերականության և ժամանակային տևողության մասին, սակայն, ինչպես համոզվել ենք, մեր հեռուստաալիքներում օրենքը չի գործում, և մարտնչող հեռուստաալիքային ամենավաճառ, որովհետև, երբ շահն առկա է, օրենքը անելիք չունի:

Խոսքը նաև այն մասին չէ, թե հաճախ որքան անձաշակ են այդ գովազդները, որքան անհեթեթ ու անիմաստ, Հայկ-Մկո-Հովոյական գազերի գոեհկոյամբ և ասելիքի սնանկությամբ:

Վերջինի մի օրինակ. Արտաշես արքան բարեպաշտ էր ու աշխարհաշեն, որովհետև բարերար էր: Ուրեմն, հարգելի քաղաքացիներ, գործակցե՛ք Հայքիզնեսբանկի հետ:

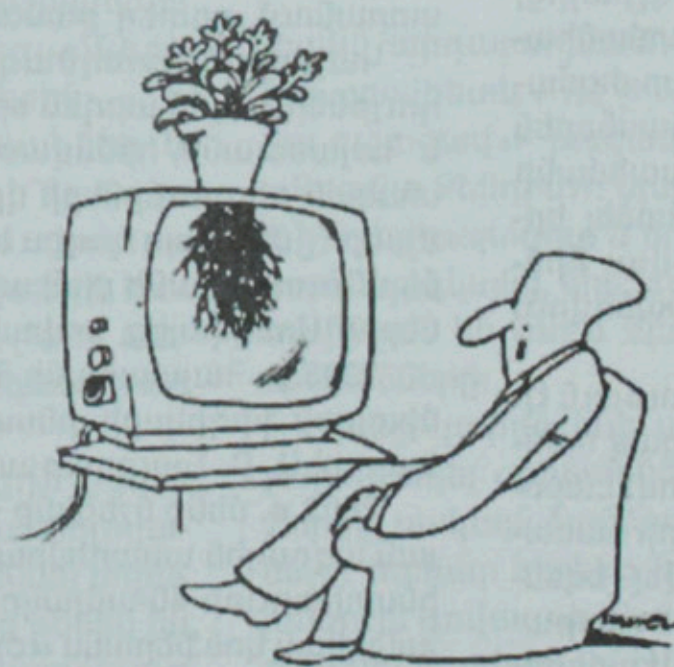
Ասացեք, խնդրեմ, ի՞նչ կապ ունի

մեծն Արտաշեսը վաշխառուական բիզնեսով զբաղվող բանկի հետ, որը, պետք է ենթադրել, նույնպես «բարեպաշտ է և աշխարհաշեն»:

Եվ անգամ ազգային սրբությունները ոտնահարող այս տարածված և արատավոր գործելակերպի մասին չի խոսքը:

Մեր ասելիքը գովազդների բարոյական նկարագրի մասին է, այն մասին, որ այդ գովազդները հաճախ անբարո են, հակադաստիարակչական, անթույլատրելի և անընդունելի: Որպես մեր ասածի հաստատում, վերապատմենք բազմաթիվ գովազդներից լոկ մի չնչին մասի բովանդակությունը:

Եվ այպես. էկրանում հայտնվում է խելագար դեմքով մեկը, որը սուպերմարկետում ինչ-որ ապրանք է փնտրում: Նա թափում է ցուցադրված ապրանքները, ոտնատակ է տալիս խանութի մյուս հաճախորդներին, ավերում ամեն ինչ մինչև նրա ուղեկիցները հեծվից ցույց չեն տալիս ինչ-որ տուպրակ: Հետո խճուղի, 300 կմ ժամ արագությամբ սլացող ավտոմեքենա, անտառի մի անկյուն, երանավետ ժպիտով խնջույքի նստած մի ընտանիք: Առաջ ընկնելով ասենք, որ

սա «Գրանտ Բենդի» պիկնիկային սպասքի գովազդն է, որի համար պետք է խելագարի դեմք ու վարք ունենալ, ոտնատակ տալ բոլորին, ավերել խանութը, ավտոմեքենան քշել 300 կմ/ժամ արագությամբ և... ընդամենը մի կտոր հաց ծաշակելու համար:

Գովազդի հարգելի հեղինակներ և մանավանդ՝ պատվիրողներ, մի՞թե պիկնիկային տուպրակի համար արժե այսպիսի այլաճակություններ գովազդել: Ի՞նչ էք սովորեցնում ձեր զնորդներին: Չէ՞ որ գովազդը լոկ նմուշի, օրինա-

կի գովաբանություն է, որը երբեք չպետք է լինի անբարո, հակացուցված ու պարսավելի:

Մեկ ուրիշ օրինակ. «օֆիսում» նստած մի սիրունատես աղջիկ դիտողություն է ստանում ղեկավարից՝ անգործ նստելու համար: Եվ... այս բարետես, համեստ աղջիկը հանկարծ վերցնում է գովազդան ու ներկաների ապշած հայացքի ներքո, կատաղությամբ ջարդում է համակարգիչը, հեռախոսը, ամեն ինչ... Հաջորդ պահին մենք տեսնում ենք օրիորդին, որը երանավետ ժպիտով պաղպաղակ է ուտում:

Գովազդային հոլովակի ասելիքը՝ «Գրանտ Բենդի» պաղպաղակ ուտելու ձեր իրավունքը»:

Նշանակում է, հարգելի քաղաքացիներ՝ պաղպաղակ ուտելու համար դուք պիտի դառնաք բարբարոս, վայրենի, կորցնեք մարդկային կերպը: Անկեղծ ասած, ամոթ է անգամ մեկնաբանել սույն խայտառակությունը:

Ահա բոլորին քաջ հայտնի գովազդի մի նմուշ ևս. առաջին անգամ դպրոց գնացող երեխային ողջ ընտանիքով բերում են լուսանկարչատուն: Չգիտես ինչու, երեխան որոշում է գաղտագողի լեզու ցույց տալ լուսանկարչին, և ապա, օգտվելով ստեղծված դադարից, բերանը ազահաբար լցնել «Գրանտ Բենդի» կոնֆետներով: Վերջում մենք տես-

Աղուֆ ՄԱՆԹԱՇՅԱՆ, ՆՃ ԳԱԱ ակադեմիկոս

(Սկիզբը՝ N 11-ում)

Շղթայական ռեակցիաների այլատերված ծյուղավորումներով ընթացող ածխաջրածինների գազաֆազ օքսիդացման և կրեկինգի ռեակցիաների մեծ դասակարգեր, որոնք ընկած են ածխաջրածինների բնական հումքի վերամշակման հիմքում, մնում էին շատ կարևոր և էֆեկտիվ մեթոդի՝ էլեկտրոնային պարամագնիսական ռեզոնանսի (ԷՊՌ) կիրառման, ոլորտից դուրս, որն այդ ժամանակ ակտիվորեն ներդրվում էր հետազոտական պրակտիկայում։ Այս մեթոդի կիրառման շնորհիվ կբացվեին սկզբունքորեն նոր հնարավորություններ ուսումնասիրելու այդ բարդ պրոցեսների մեխանիզմը՝ հայտնաբերելով տարրական մասնիկները՝ ազատ ռա-

գիտնականների ուշադրությունը։

Մենք դառնում էինք քիմիական ֆիզիկայի բնագավառում տարբեր գիտական միջոցառումների և կոնֆերանսների մշտական մասնակիցներ։ Մեր գիտական ակտիվությանը խթանում էին ակադեմիկոսներ Վ.Ն.Կոնդրատևի, Ն.Ս.Էմանուելի, Վ.Վ. Վոյեվոդսկու, Վ.Յ. Շտեմնի, Յ.Ն. Մոլիսի, Ա.Ե.Շիլովի, Ա.Լ.Բուչաչենկոյի այցելությունները մեր լաբորատորիա։ Նրանց հետ մենք բնարկում էինք մեր պրոբլեմները, գիտական խնդիրները և ստացված արդյունքները։

70-ական թվականներին լաբորատորիայում ստեղծվեց ինքնատարածվող բարձր ջերմաստիճանային սինթեզի (ԲԱՍ) բաժանմունքը։ Մեթոդը մշակել էր

Դա եղել է այսպես...

Քիմիական ֆիզիկայի ինստիտուտի հիմնադրումը Հայաստանում

դիկալները, որոնք պատասխանատու են շղթայական պրոցեսների, քիմիական փոխարկումների զարգացման և բազմաբնույթ միջանկյալ արգասիքների առաջացման համար։

Լաբորատորիայում մշակվեց նոր մոտեցում այդ խնդրի լուծմանը և ստեղծվեց ինքատիպ մեթոդ՝ ռադիկալների սառեցման կինետիկական մեթոդը՝ գրանցելով ակտիվ կենտրոնները ԷՊՌ եղանակով։ Մեթոդը թույլ տվեց ոչ միայն առաջին անգամ հայտնաբերել ազատ ռադիկալները այդ պրակտիկային կարևոր պրոցեսներում, այլև ուսումնասիրել նրանց կինետիկական վարքը գազաֆազ շղթայական ռեակցիաների ընթացքում։ Մեթոդը լաբորատորիայի այցեքարտը դարձավ և իր կիրառությունը գտավ երկրի տարբեր գիտահետազոտական կենտրոններում ու նաև արտասահմանում։ Ա.Բ.Նալբանդյանի և Ա.Յ. Մանթաշյանի գիտական ղեկավարությամբ ստեղծված այդ մեթոդի աշխատանքների առաջին ցիկլը ամփոփվեց «Տարրական պրոցեսները դանդաղ գազաֆազ ռեակցիաներում» մենագրությունում և արժանացավ Հայաստանի Պետական մրցանակի։

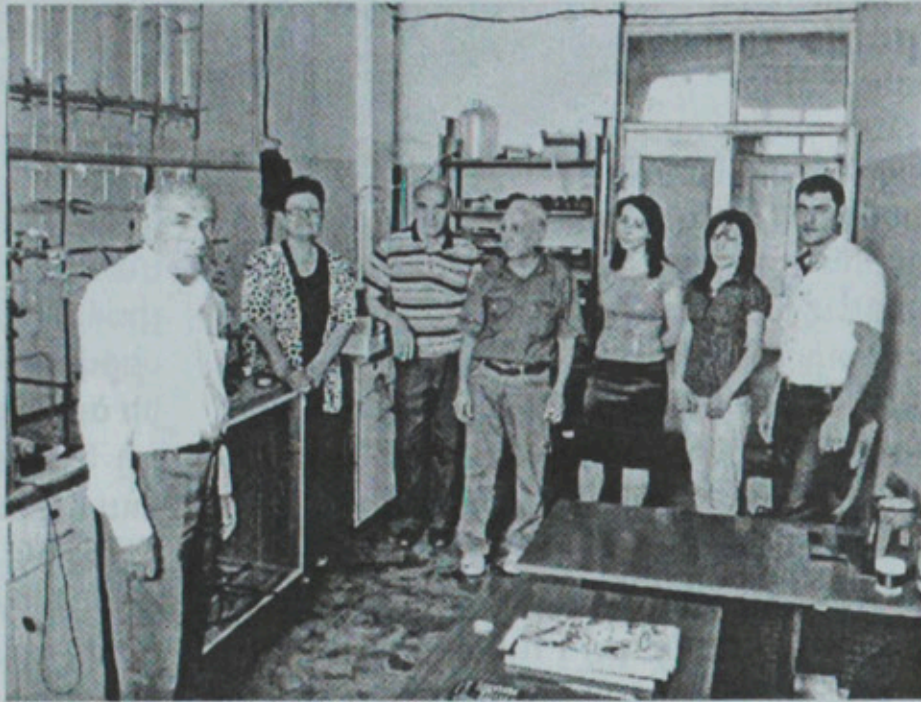
Հետագայում աշխատանքների զարգացմանը նպաստեց ռադիկալների սառեցման կինետիկական մեթոդի կիրառումը, որի շնորհիվ ստացվեցին կարևորագույն արդյունքներ ռադիկալային շղթայական ռեակցիաների ուսումնասիրման բնագավառում։ Այս մեթոդին զուգընթաց, հետագայում մշակվեցին և ներդրվեցին հետազոտական պրակտիկայում այլ մեթոդներ և մոտեցումներ, ինչը ապահովեց մեր հետազոտությունների առաջընթացն ու յուրօրինակությունը։ Լաբորատորիայի աշխատանքներին նկատմամբ հետաքրքրությունը մեծանում էր։ Բոլոր հաջողություններն ու նվաճումները բնարկում էինք ԶԻԻ-ի գիտնականների հետ հաճախակի զեկուցելով Մոսկվայի սեմինարներում։

Մեզ սկսեցին այցելել գիտնականներ ոչ միայն ուրիշ հանրապետություններից, այլ նաև Անգլիայից, Ֆրանսիայից, Կանադայից, Չեխոսլովակիայից, Գերմանիայից և այլ երկրներից։ Նրանց որոշ մասը երկար ժամանակով էր գալիս մեզ մոտ, որպեսզի մանրամասնորեն ծանոթանար մեր աշխատանքներին։ Արտասահմանի գիտնականների համար ավանդական էր դարձել երթուղին՝ Մոսկվա-Նովոսիբիրսկ-Երևան-Մոսկվա։ Քիմ-ֆիզիկոսների կապերը զարգանում և ամրապնդվում էին։

Լաբորատորիայի կյանքում մեծ իրադարձություն էր Ն.Ն. Սեմյենովի այցը Երևան, որը տեղի ունեցավ հանրապետության Գերագույն խորհրդի իրավերով։ Լաբորատորիայի աշխատակիցները և քիմիկոսների հասարակությունը հնարավորություն ստացան շփվել լեգենդար գիտնականի հետ։ Նա մանրամասնորեն ծանոթացավ լաբորատորիայի աշխատանքներին և ԳԱ պրեզիդենտ Վ.Յ.Յամբարյանի միջոցով պատմեց մեր հաջողությունների մասին։

Լաբորատորիայում զարգանում և ընդլայնվում էր գիտական խնդիրների սպեկտրը, որոնք լուծվում էին երիտասարդ հայ քիմ-ֆիզիկոսների կողմից։ Կադրերը աճում էին, պաշտպանվում էին ատենախոսություններ։ 1969թ. որոշվեց Երևան քաղաքում կազմակերպել 2-րդ համամիութենական Այրման սիմպոզիումը։ Ներկա էին այդ բնագավառում աշխատող շատ գիտնականներ։ Նրանցից էին երիտասարդ, բայց արդեն լայն ծանաչում ձեռք բերած Ա. Մերժանովը, Գ.Մանիլսը, Ա.Դյոմինը, Լ. Ստեփանյանը, ինչպես նաև հանրահայտ Վ.Ն. Կոնդրատևը, Ֆ.Ի.Դուբովիցկին, Դ.Ա.Ֆրանկ-Կամենցկին, Վ.Լ. Տալրոզեն և ուրիշներ։

Լաբորատորիան գնալով ավելի շատ էր գրավում

պրոֆեսոր Ա.Գ. Մերժանովը ք. Չերնոգոլովկայում, ԶԻԻ-ի մասնաճյուղում։ Նա իր վրա վերցրեց տվյալ բաժանմունքի գիտական ղեկավարումը։ Միաժամանակ լաբորատորիայում կազմակերպվեց ածխաջրածինների օքսիդացման բաժանմունք։

Շարունակվում էր կադրերի ակտիվ պատրաստումը ոչ միայն Երևանում, այլև Մոսկվայում, Չերնոգոլովկայում՝ հայտնի գիտնականների ղեկավարությամբ։ 1975 թ. լաբորատորիան վե-

րակազմավորվեց քիմիական ֆիզիկայի ինստիտուտի։ Ինստիտուտը ընդլայնվում էր։ Առաջացան մի շարք լաբորատորիաներ։ Մեզ համար կառուցվեց նոր շենք։ Մենք ամրապնդվում էինք «Քիմիական ֆիզիկա» միացիալ կառուցվածքում։

Հետագայում ինստիտուտի աշխատանքները ստացան պրակտիկ կիրառություն։ Կիրովական քաղաքի Բարձր ջերմաստիճանային տաքացուցիչների գործարանում ներդրվեց ինստիտուտում մշակված մոլիբդենի դիսիլիցիդի ստացումը ԲԻՍ մեթոդով։ Ինստիտուտի մի խումբ գիտնականների այդ աշխատանքները արժանացան Պետական մրցանակի, ինչը ինստիտուտի հերթական նվաճումն էր։

1981 թվին, 30 և ավելի տարիներ սրանից առաջ, տոնվում էր ԽՍՀՄ ԳԱ քիմիական ֆիզիկայի ինստիտուտի 50-ամյակը։ Տոնակատարությունը իրականացվեց երկու փուլով՝ Մոսկվայում և Երևանում։ Նիստը և միջոցառումները Մոսկվայում ավարտելով, մասնակիցները ժամանեցին Երևան։ Դա մեծ տոն էր։ Ժամանել էր գիտնականների մի մեծ խումբ ԶԻԻ-ից և արտասահմանից։ Նրանց մեջ էին Անգլիայի Թագավորական ընկերության պրեզիդենտ՝ Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր Ջ. Պորտերը և Նոբելյան մրցանակի մեկ այլ դափնեկիր՝ գերմանացի ֆիզիկոս Մյոսբաուերը։ Նիկոլայ Նիկոլաևիչը անձամբ գալ չէր կարող՝ առողջական խնդիրների պատճառով։ Տոնակատարությունը Երևանում ավարտվեց մեծ խնջույքով՝ Դվին հյուրանոցի ռեստորանում, որտեղ թամադայում էր Ն. Ս. Էմանուելը։

Կայացած ստեղծագործական կապերի ավանդույթներն այժմ արդեն երկու երկրների՝ Ռուսաստանի և Հայաստանի, հիմնված Ն.Ն. Սեմյենովի դպրոցի գիտական սկզբունքների վրա, առաջվա պես ամուր են։ Այսօր էլ մեզ մոտ գալիս են բարեկամներ՝ գիտնականներ Ռուսաստանի քիմիական ֆիզիկայի ինստիտուտներից՝ Մոսկվայից, Նովոսիբիրսկից, Չերնոգոլովկայից։

1993 թ. Հայաստանի Հանրապետության ԳԱ-ի քիմիական ֆիզիկայի ինստիտուտը անվանվեց իր հիմնադրի՝ Ա. Բ. Նալբանդյանի անվամբ։

2002 թ. մենք ընթացինք Հայաստանի Հանրապետության ազգային ակադեմիայի Ա.Բ. Նալբանդյանի անվան ինստիտուտի 40-ամյակը և կազմակերպեցինք հոբելյանական կոնֆերանս «Ժամանակակից քիմիական ֆիզիկայի պրոբլեմները» խորագրով՝ Ն.Ն.Սեմյենովի ԶԻԻ-ի ՌԳԱ (ք. Մոսկվա) և քիմիական ֆիզիկայի պրոբլեմներ ինստիտուտի (ք. Չերնոգոլովկա) գիտնականների հետ համատեղ։ 2006 թ. ՌԳԱ կառուցվածքային մակրոկինետիկայի և նյութաբանության ինստիտուտի (ք. Չերնոգոլովկա) հետ համատեղ Երևանում կազմակերպվեց միջազգային սիմպոզիում «Ոչ իզոթերմ երևույթներ և պրոցեսներ» թեմայով, որում իրենց մասնակցությունը բերեցին գիտնականներ ոչ միայն Ռուսաստանից և Հայաստանից, այլ նաև ԱՄՆ-ից, ճապոնիայից, Ֆրանսիայից, Կանադայից և ուրիշ երկրներից։ Հետագայում նմանատիպ միջազգային կոնֆերանս՝ նվիրված ԲԻՍ պրոբլեմներին, կազմակերպվեց ծաղկածորում։ 2008 թ. նշվեց Ա. Բ. Նալբանդյանի 100-ամյակը։ Այդ կոնֆերանսին ակտիվ մասնակցություն ցու-

«Հայրենական մեծ պատերազմը նաև հայության գոյամարտն էր»

Այսպես է վերնագրված պրոֆեսոր Արմեն Հովսեփյանի վերջերս լույս տեսած ուշագրավ գիրքը։

Պրոֆեսիոնալ պատմաբան-քաղաքագետը հաջողված փորձ է անում տեղեկատվական բնագավառը հարստացնել հետահայաց պատմաքաղաքական արժեք ներկայացնող բազմաթիվ նոր տվյալներով ու փաստերով, պատերազմին նախորդած հայոց հերոսական ու ողբերգական պատմությանը վերաբերող կարևոր իրադարձությունների արժանագրումով։

Դժվար է չհամաձայնել հեղինակի հետ, որ ընդհանուր հայրենիքին, հանուր մարդկությանը սպառնացող ֆաշիստական վտանգի դեմ մահու-կենաց պայքարում եղբայրական ժողովուրդների հետ Հայաստանի և ընդհանրապես հայ ժողովրդի անօրինակ հերոսական մասնակցությունը, ֆաշիզմի դեմ հայության տոտալ զորակոչը նաև հարուցված էր ցեղասպանությունը կրկնվելու իրական վտանգով։ Ֆաշիզմի դեմ մղվող պատերազմը նաև հայոց ցեղասպանության համար, այդ գործում ֆաշիստական Գերմանիայի հավերժ դաշնակից Թուրքիայի «խաղացող մարզիչ» Գերմանիայից արդար, թող, որ մասնակի, վրիժառություն էր, և ոչ թե հեղինակի անհարկի զգացմունքայնություն, կամ թե՛ հայրենասիրական չափազանցում (հոգեբանները կասեին՝ ազգրավացիա)։

Կրկնենք հանրահայտ վիճակագրությունը. «Ժողովուրդների պատերազմին» մասնակցել է շուրջ 600 հազ. հայորդի, որից կեսը՝ ժամանակին ընդամենը 1,3 մլն բնակիչ ունեցող Հայաստանից։ Շուրջ 200 հազարը՝ խորհրդային Միության մյուս հանրապետություններից, իսկ 100 հազարը՝ հայկական Սփյուռքից։ Մեծ եղավ զոհերի թիվը. ավելի քան 200 հազ. հայ մարտիկ։

Մեր ժողովրդի զավակները, զորքի բոլոր տեսակներում մասնակցել են ռազմաճակատի տարբեր հատվածներում մղվող կռիվներին։ Այդ թվում և դաշնակից զորքերի շարքերում։ Հայազարմ ամենաբարձրաստիճան զորավարները ռազմաճակատ և նավատորմ են ղեկավարել, բանակներ ու կորպուսներ մարտի առաջնորդել։ Պատերազմի տարիներին և դրանից հետո զորավարական կոչումներ ստացած հայ մարշալների, գեներալների և ադմիրալների թիվը 162-ն է։

Խորհրդային Միության վրա հարձակումից անմիջապես հետո, ցուցադրելով իր հավատարմությունը, ավելի շուտ՝ Հիտլերի թեկադրանքով, Թուրքիան համալրված և հարձակվելու պատրաստ 26 ընտրովի դիվիզիա տեղադասեց Ախուրյանի աջ ափի երկարությամբ՝ մշտապես լարված պահելով երկրի հարավկովկասյան սահմանը։

Հեղինակի վկայակոչած հայտնի և նորահայտ շատ փաստերն ու քողազերծված գաղտնիքներն ավելի են համոզում, թե գերմանացիների աշխարհակալական նպատակների իրագործման համար իսլամական գործոնի խաղարկումով իրական ինչ սպառնալիք էր կախված Հայաստանի և հայության գլխին։ Գրքում փաստագրական անդրադարձ կա խորհրդա-թուրքական հարաբերություններին, ցուցադրական չեզոք, իրականում պատերազմող Գերմանիայի երդվյալ դաշնակից Թուրքիային պատժելու, առաջին հերթին խորհրդային Ռուսաստանի թուլությունից օգտվելով ժամանակին գրաված հիմնականում հայկական պատմական տարածքների հետ վերադարձի խնդրին, սկսված քաղաքական, դիվանագիտական երկխոսությանը, ավելի շուտ՝ «ճակատամարտին», և կապված դրա հետ՝ սփյուռքահայության հայրենադարձությանը։ Թուրքիայից հողերը հետ պահանջելու, դրա հետ կապված՝ հատկապես հարցը մոռացումից ասպարեզ բերելու, ավելին, այն միջազգայնացնելու և տարբեր երկրների քաղաքական-դիվանագիտական բնարկման առարկա, մամուլում լայն լուսաբանման նյութ դարձնելու գործընթաց էր դա։ Գործի մեջ ներքաշվեցին Հայաստանի ղեկավարությունը, հայոց եկեղեցին, Սփյուռքը՝ իր քաղաքական-հասարակական կազմակերպություններով։ Հիրավի օգտակար և բարձրարժեք գիրք։

Աշխատանքը տպագրության են երաշխավորել ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի հումանիտար երկու ամբիոններ։ Գիտական խմբագիրն է մեզանում Հայրենական մեծ պատերազմի պատմության խորագիտակ-մասնագետ, պատմական գիտությունների դոկտոր Կ. Հարությունյանը։

Այս կարգի հրապարակումները կրկին լրջորեն խորհել են տալիս մեր նախընթաց պատմության, հատկապես զոյապահպանական, ազգային-պետական անվտանգության հարցերի՝ կոնյուկտուրայից դուրս գնահատման և, ընդհանրապես, մեր ազգային պետականության հիմքում ընկած գաղափարախոսության հստակեցման շուրջ։

Սարգիս ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Գիտնականն առաջարկում է

Արդյոք աղբա՞տ է մեր հանրապետությունը բնական ռեսուրսներով

Ձանգեզուրի պղնձամոլիբդենային կոմբինատը շահագործում է Քաջարանի հանքավայրը: ԽՍՀՄ տարիներին պլանավորված էր Քաջարանի հանքավայրի ընդերքից տարեկան արդյունահանել և մշակել 9 մլն տ հանքաքար, որի պարագայում լեռնահանքային ձեռնարկությունն աշխատում էր բավականին բարձր արդյունավետությամբ: Այդպես էր մինչև Ձանգեզուրի կոմբինատի ապապետականացումը և դրանից հետո՝ մինչև 2009 թ.: 2009 թ. Ձանգեզուրի կոմբինատի տիրոջ ախորժակը բացվեց, և նա ինքնակամ սկսեց աստիճանաբար մեծացնել հանքաքարերի արդյունահանումն ու մշակումը և 2012թ. այն հասցրեց 20 մլն տոննայի: Թե հետո ի՞նչ կլինի, դժվար է կանխագուշակել: Կարծում եմ, որ բացված ախորժակը դժվար թե փակվի և, հավանաբար, ավելի ևս կբացվի, ու հանքաքարերի արդյունահանման ու մշակման քանակը կարող է հասցվել 50 մլն տոննայի (չէ որ այդպես էր ցանկանում պարոն Շմարիտյանը):

Ինչևիցե, այժմ հաշվարկենք, թե որքան հարստություն է փոշիացվում տարեկան 20 մլն տ հանքաքար արդյունահանելու և մշակելու պարագայում (մեր հաշվարկները կլինեն խիստ մոտավոր, քանի որ ստույգ տվյալներ հանքահարստացման արդյունքների վերաբերյալ ստանալն անհնարին է (այդպիսի տվյալներ մեզ չեն տրամադրում պատճառաբանելով, թե դրանք կոմերցիոն գաղտնիք են)):

Նշենք, որ Քաջարանի հանքաքարերում պղնձից և մոլիբդենից բացի, հայտնաբերված են նաև մի շարք բաղադրիչներ, որոնց մի մասը՝ ռենիումը, ոսկին, արծաթը, բիսմութը, սելենը, տելուրը, սերտորեն կապված լինելով պղնձի և մոլիբդենի հանքանյութերի հետ, հանքահարստացման գործընթացում անցնում են խտանյութերի մեջ հիմնական տարրերին (պղնձին ու մոլիբդենին) ուղիղ համեմատական քանակներով, իսկ մյուս մասը՝ սկանդիումը, վանադիումը, մագնետիտ երկաթային հանքանյութը և պիրիտը ուղղակի կապ չունենալով հիմնական տարրերի հետ, խտանյութերի մեջ չեն մտնում և շրջանցելով խտանյութերը՝ անցնում են հարստացողների մեջ և թափվում պոչամբարներ:

Ընդունենք, որ հանքահարստացման գործընթացում օգտակար տարրերի՝ պղնձի և մոլիբդենի, և դրանց հետ սերտորեն կապված տարրերի կորզումները հանքաքարերից խտանյութերի մեջ կազմում են միջին 80% (իրականում այդ կորզումները շատ ցածր են 80%-ից): Տարեկան 20 մլն տ հանքաքար արդյունահանելու

և մշակելու պարագայում կարող են ստացվել.

-պղնձի խտանյութ՝ 133600 տ, որտեղ պղնձի քանակը կարող է կազմել 37408 տ (պղնձի պարունակությունը խտանյութում՝ 28%),

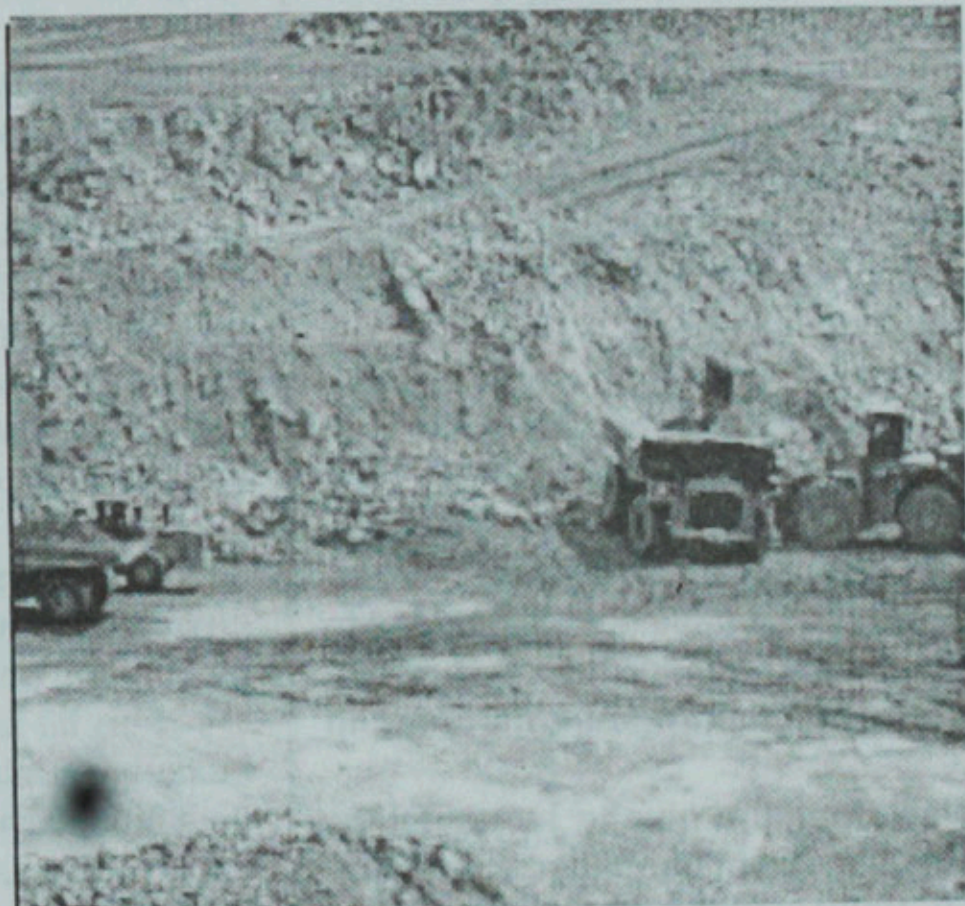
-մոլիբդենի խտանյութ՝ 14208տ, որտեղ մոլիբդենի քանակը կարող է կազմել 7104տ (մոլիբդենի պարունակությունը խտանյութում 50):

Պոչամբարներ թափվող պղնձի քանակը կարող է կազմել 9352տ, իսկ մոլիբդենի քանակը՝ 1776տ: Նույնպիսի հաշվարկներով ստացվում է, որ խտանյութերի մեջ են անցնում և պոչամբարներ են թափվում հարակից բաղադրիչները հետևյալ քանակներով:

Աղյուսակ 1

Տարրերը	Խտանյութերի մեջ անցնող քանակները	Պոչամբարներ թափվող քանակները
Ռենիում	2,66տ	0,67տ
Ոսկի	420կգ	108կգ
Արծաթ	23,8տ	6,0տ
Բիսմութ	31,7տ	8,0տ
Սելեն	23,8տ	6,0տ
Տելուր	20,2տ	5,0տ
Ծծումբ խալկոպիրիտ+մոլիբդենիտային	42360տ	10600տ
Երկաթ խալկոպիրիտային	32950տ	8240տ

Խտանյութերը շրջանցելով պոչամբարներ են թափվում վանադիումը, սկանդիումը, մագնետիտ հանքանյութերը:

յութի հետ կապված երկաթը և պիրիտ հանքանյութի հետ կապված երկաթն ու ծծումբը, որոնց քանակները կազմում են.

վանադիումինը՝ 6230տ, սկանդիումինը՝ 107,2տ, մագնետիտային երկաթինը՝ 144000տ, պիրիտային երկաթինը՝ 86.676տ (փոշիացվող երկաթի ընդհանուր քանակը՝ 271.866տ), պիրիտային ծծմբինը՝ 99.324տ (փոշիացվող ծծմբի քանակը կազմում է 152.284տ):

Նշենք, որ խտանյութերի վաճառքի պարագայում չեն գնահատվում, հետևապես և չեն փոխհատուցվում խտանյութեր անցած բոլոր հարակից բաղադրիչները, բացառությամբ ոսկուց (գնահատվում է այն ոսկին, որի քանակը պղնձի խտանյութի մեջ պակաս չէ 3,5 գ/տ-ից): Այլ խոսքով, մեր կողմից նշված հարակից բաղադրիչները, որոնք թափվում են պոչամբարներ կամ խտանյութերի վաճառքի պարագայում նվիրվում են խտանյութերի գնորդներին՝ փոշիացվում են:

Այժմ հաշվարկենք փոշիացվող տարրերի արժեքները (նշենք, որ փոշիացվող տարրերի գերակշիռ մասի գները վերցված են նախաճգնաժամային տարվա՝ 2007թ. տվյալներից, ծծմբինը՝ 2008թ. մայիս ամսվա, իսկ սկանդիումինը՝ 2011թ. միջին տվյալներից, որը կազմում է 5.216.700 դր/տ):

Աղյուսակ 2

Տարրերը	Տարրերի քանակի միավորը	Տարրերի քանակը	Տարրերի միավորի արժեքը, դր.	Տարրերի ընդհանուր քանակի արժեքը, դր.
Պղնձ	տ	9352	7465	69.812.680
Մոլիբդեն	տ	1776	62200	110.467.200
Ռենիում	տ	3,33	7.777.700	25.899.741
Ոսկի	կգ	108	31500	3.402.000
Արծաթ	տ	29,8	450000	13.410.000
Բիսմութ	տ	39,7	24440	970.268
Սելեն	տ	29,8	52220	1.556.156
Տելուր	տ	25,2	116000	2.923.200
Վանադիում	տ	6230	40000	249.200.000
Սկանդիում	տ	107,2	5.216.700	559.230.240
Ծծումբ	տ	152284	650	98.984.600
Երկաթ	տ	271866	300	81.559.800
Ընդամենը				1.217.415.885

Այս աղյուսակում տեղ չեն գտել ՀՀ ԳԱԱ երկրաբանության ինստիտուտի քիմիական լաբորատորիայի առաջարկներով Ձանգեզուրի պղնձամոլիբդենային կոմբինատի կողմից 2003թ. թողարկված խտանյութերում հայտնաբերված այնպիսի տարրեր, որպիսիք են նիկելը, կոբալտը, կապարը, ցինկը, պլատինը, պալադիումը և ուրիշները: Վերջիններիս քանակները Քաջարանի հանքավայրի ընդերքից տարեկան 20 մլն տ հանքաքար արդյունահանելու և մշակելու պարագայում կարող են կազմել. նիկելինը՝ 28,41տ, կոբալտինը՝ 10,65տ, կապարինը՝ 667,9տ, ցինկինը՝ 584,4տ, պլատինինը՝ 7,37կգ, պալադիումինը՝ 17,87կգ, որոնց ընդհանուր արժեքը 2007թ. նախաճգնաժամային տարվա գներով կարող է կազմել 5,801 մլն դոլար:

(Շարունակելի)

Հրաչյա ԱՎԱԳՅԱՆ
Երկրաբանահանքաբանական գիտությունների դոկտոր

Դա եղել է...

➤6 ցաբերեցին նաև գիտնականներ Մոսկվայից, Նովոսիբիրսկից, Չերնոգոլովկայից:

Մենք նույնպես ակտիվորեն և կանոնավոր մասնակցում ենք գիտական միջոցառումներին՝ կոնֆերանսներին, սիմպոզիումներին, որոնք կազմակերպվում են Ռուսաստանում՝ Մոսկվայում, Չերնոգոլովկայում, Նովոսիբիրսկում: Դրանք միջոցառումներ են այրման, «բոցի կառուցվածքի», ինքնատարածվող բարձր ջերմաստիճանային սինթեզի, քիմիական կինետիկայի և կատալիզի թեմաներով, որոնք կազմակերպվում են Սեմյոնովի դպրոցի ինստիտուտների կողմից: Տարիներն անցնում են, իսկ Հայաստանի քիմիական ֆիզիկայի ինստիտուտը առաջվա պես պահպանում է ստեղծագործական կապերը Ռուսաստանի քիմիական ֆիզիկայի ինստիտուտների հետ:

1996 թ. նշվեց Ն.Ն.Սեմյոնովի 100-ամյակը: Հանդիսավոր նիստում, որը տեղի էր ունենում Մոսկվայի «Սյունազարդ դահլիճում», ներկա էին Ռուսաստանի առաջին պրեզիդենտ Բ.Ն.Ելցինը, վարչապետ Վ.Ն.Չերնոմիրդինը, հյուրեր արտասահմանից՝ Նոբելյան մրցանակի դափնեկիրներ և լեգենդար Յուրի Բորիսովիչ Խարիտոնը: Բացելով տոնական նիստը Բ.Ն.Ելցինը նշեց Սեմյոնովի՝ երկրին մատուցած մեծ ծառայությունները, խոսեց նրա ստեղծած գիտական ճյուղի՝ քիմիական ֆիզիկայի զարգացման մասին, ընդգծելով, որ «քիմիական ֆիզիկան ակտիվորեն զարգանում էր թե՛ Ռուսաստանում և թե՛ Հայաստանում»: Հաճելի էր լսել, որ Ռուսաստանի պրեզիդենտի համար պատրաստած խոսքում Հայաստանը նշվել էր ևս:

Ներկայումս, գտնվելով տարբեր պետություններում, մենք առաջվա նման գաղափարապես կապված ենք, և այդ կապը բնական է՝ հիմնված մեծ գիտնական-բնագետ Նիկոլայ Սեմյոնովի դպրոցի գիտական ավանդույթների վրա՝ գիտնական, որը բացեց նոր դարաշրջան քիմիական փոխարկումների գիտության մեջ:

➤5 նում ենք լուսանկարչի զարմացած դեմքը, որը ապշած նայում է փոքրիկ տղայի անսովոր ուռած թշկներին ու ընտանիքի անդամների նույնպես ուռած թշերին:

Հարգելի հեղինակներ և պատվիրատուներ, ի՞նչ է, որպեսզի ձեր արտադրանքը խժռեմ, պետք է երեխային հասակավոր մարդուն լեզու հանել սովորեցնել և ազահաբար լափե՛լ: Ամոթ է, չէ՞:

Ամբարո գովազդի ցցուն մոնշ է հետևյալ տեսահոլովակը: Երկու մանկահասակ տղաներ, երկու ընկերներ թեմիս են խաղում: Խաղն ավարտելուց հետո նրանք միասին խմում են ինչ-որ հյուր և նկատում էլի չարաբաստիկ «Գրանտ Բենդի» շոկոլադի սալիկ: Սկսում են իրար հրմշտել, և ապա նրանցից մեկը թեմիսի գնդակով նենգաբար խփում է ընկերոջ ճակատին և, ուշաքափ անելուց հետո, վերցնում խժռում է շոկոլադը: Այո, ինչ ստորություն ասես, որ չես անի «Գրանտ Բենդի» պաղպաղակի, շոկոլադի և կոնֆետների համար: Նպա-

«Եռուստաստեսային...

տակն արդարացնում է ամեն ինչ, որովհետև «Ով չհասցրեց, նա ուշացավ» բացատրում է «Գրանտ Բենդին»: Ախր ամոթ է, ի՞նչ եք քարոզում և սովորեցնում մարդկանց, երեխաներին: Եվ ինչո՞ւ են լռում պատկան մարմինները:

Մենք կարող ենք անվերջ շարունակել օրինակներ այս շարքը, սակայն ծանծաղի չլինելու համար հիշենք նաև նորագույն գովազդի մի փայլուն օրինակ և ավարտենք:

Եվ այսպես, երիտասարդ մի կնոջ տխուր դեմքը հանկարծ պայծառանում է, երբ սենյակ է մտնում ճգնավորի կերպարանով, մորուքով և աշխարհից վերացած մի երիտասարդ: Կինը կարոտած նետվում է դեպի երիտասարդը:

- Վերջապես, չես պատկերացնի որքան էի կարոտել քեզ: Վերացած, դեբիլային կերպարանով երիտասարդից ոչ մի արձագանք: Կինը մի քիչ հե-

ռանում է ամուսնուց և ասում.

- Գիտե՞ս, մորուքը քեզ շատ է սազում:

Երիտասարդը զարմացած և էլի վերացած, անհաղորդ դեբիլ դեմքով շփում է մորուքը: Ոչ մի արձագանք: Գովազդի վերջին կադրը. կինը գրկել է փոքրիկ մանչուկին և ասում է.

- Նայիր, սա քո հայրիկն է: Եվ վերջ: Այս ալյանդակությունը նրա համար է, որ գովազդի Բիլայն շարժական ինտերնետի PRO ծառայությունը, էժան կամ ծրի լինելը, որից օգտվելիս հնարավոր է մոռանալ ժամանակ, ընտանիք, երեխա, ամեն ինչ: Ավարտենք:

Այս ամենը, մեր համոզմամբ, ամբարո է, հակադաս-տիարակչական: Պետք է հիշել նաև, որ միշտ չէ, որ նպատակը արդարացնում է ամեն ինչ: Ամոթ է, պարոնայք գովազդատուներ և մանավանդ՝ մտահղացման անտաղանդ հեղինակներ:

Երկիրը մոտենում է այսպես կոչված, «X» ժամին՝ Կլիմայի փոփոխության «ծայրագույն սահմանին»

Այն կհանգեցնի շրջակա միջավայրի ավերման անդառնալի գործընթացին: Նման եզրակացության է հանգել գիտնականների մի մեծ խումբ՝ Բերկլիի կալիֆոռնիական համալսարանի կենսաբան էնտոմի Բարնոսկու գլխավորությամբ: Չողվածը տպագրված է Nature ամսագրում:

Գիտնականների կարծիքով մոլորակի բնակչության սրընթաց աճը, բույսերի և կենդանիների հազվագյուտ տեսակների անհետացումը, էներգետիկ պաշարների անխնայ օգտագործումը և գլոբալ տաքացումը հանգեցնելու են համընդհանուր ճգնաժամի, որի հետևանքները լինելու են անդառնալի: Վերջին անգամ մեր մոլորակը նման շրջադարձային վիճակում հայտնվել է 14 հազար տարի առաջ, երբ ավարտվեց սառցակալումը: Այդ ժամանակ երկրի երեսից անհետացավ աշխարհի կենդանական տեսակների կեսից ավելին, և բոլոր մայրցամաքներում սկսվեց մարդկային հասարակության առաջացումը բացատրում են գիտնականները:

Օրգանական վառելիքի այրման հետևանքով, մինչև ինդուստրիալ դարաշրջանի համեմատությամբ մթնոլորտում ածխաթթու գազի պարունակությունը աճել է 35 տոկոսով: Դրա հետևանքով համաշխարհային օվկիանոսի աղտոտվածությունը վերջին քսան տարում աճել է 5 տոկոսով: Եվ այն պատճառով, որ քաղաքները սկսել են մեծ արագությամբ աճել և ընդարձակվել ու գրավել ավելի ու ավելի տարածքներ, կենսաբազմազանությունը նվազում է: Հետազոտության հեղինակները ընդգծում են, որ երկրի բնակչության աճը ուժեղացնում է ծանրաբեռնվածությունը մոլորակի ռեսուրսների վրա: Եթե զարգացած երկրներում ծնելիության մակարդակը մնա այնպես, ինչպես կա, ապա 2050 թվականին մոլորակի վրա բնակչության թիվը կհասնի 9 միլիարդի, դրա վերջին՝ 27 միլիարդի:

Գիտնականները նախագուշացրել են, որ եթե ամեն ինչ թողնվի ինչպես կա և չձեռնարկվեն որոշակի միջոցներ, ապա գլոբալ փոփոխությունները տեղի կունենան առաջիկա մի քանի տասնամյակի ընթացքում: «Հենց որ երկիրը կմոտենա կրիտիկական միջին, գրեթե անհնար կլինի մեր մոլորակը վերադարձնել առաջվա վիճակին», պնդում է կենսաբան Բարնոսկին:

Ի դեպ նկատենք՝ այն, որ մարդկությունը մոտակա տարիներին կարող է կանգնել գլոբալ էկոլոգիական աղետի առջև՝ ասվել է բազմիցս: Այս տարվա ապրիլին հրապարակված «Երկիր մոլորակի վիճակը» դեկլարացիայում, որը զուգահեյցեց ՄԱԿ-ի հեթոթական համաժողովին, հաղորդվում էր, որ մարդկությանը

մնում է ընդամենը 10 տարի՝ խուսափելու անդառնալի հետևանքներով հղի գլոբալ էկոլոգիական աղետից:

Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ էկոհամակարգի գոյությունը այն տեսքով, որում նա գոյատևել է վերջին հարյուրամյակներին, մարդկային քաղաքակրթությանը սպառնում է կործանարար հետևանքներով: ասված է վերոնշյալ փաստաթղթում:

Անցյալ տարվա նոյեմբերին, Կլիմայի փոփոխություններով զբաղվող փորձագետների միջազգային խումբը նախագուշացրել է, որ գլոբալ տաքացմանը զուգընթաց մարդկությանը սպառնում են ջրհեղեղներ և երաշտներ: Եվ մարդիկ որքան քիչ են պատրաստ դիմակայելու գալիք աղետին, այնքան մեծ է ռիսկը՝ անգոր գտնվելու համամոլորակային աղետի հանդեպ:

Համաշխարհային աղետից խուսափելու միջոցներից մեկը տարեսկզբին բարձրաձայնեց ՆԱՍԱ-ն: Առաջարկվեց 14 տարբերակ, որոնք թույլ կտան վերահսկելու ջերմոցային գազերի արտանետումը: Գիտնականների կարծիքով այդ միջոցները կարող են երկիր մոլորակը փրկել գլոբալ տաքացումից և թույլ կտան կանխել գլոբալ աղետը:

ՇՆՈՐԱՎՈՐԱՆՔ

Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի մաթեմատիկական և տեխնիկական գիտությունների բաժանմունքը և սփյուռքի բաժինը շնորհավորում են Ալեքսանդր Պարույրի Սեյրանյանին Տոլլիո Լևի-Չիվիտայի անվան 2012 թ. մեխանիկայի և կիրառական մաթեմատիկայի ոլորտի միջազգային մրցանակ ստանալու և Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի Մ. Ա. Լավրենտևի անվան 2012 թվականի մրցանակին արժանանալու համար: Մաղթում ենք մեր հայրենակցին գիտական բեղուն գործունեություն և նորանոր նվաճումներ:

☺
- Ինչ հիմար էի ես, որ ամուսնացա քեզ հետ:
- Կարող եմք բաժանվել:
- Եղ մեկը կներես, ես կատարյալ հիմար եմ, ի՞նչ է...
☺

Հոգեբույժը այցելուին.
- Ուրեմն, երբ պատրաստվում եք քնել, ննջարանի դռնից այն կողմ թողեք բոլոր անարխորժ բաները:
- Բա ոնց չէ: Եվ դուք կարծում եք, թե՞ կինս կհամաձայնի մենակ քնել հյուրասենյակում:
☺

- Որտեղի՞ց ես գնել այդ պտուտակահանները:
- Չգիտեմ, չեմ հիշում, բայց հաստատ գիտեմ, որ դրանք չինական են և պատրաստված են հատուկ սովորաբարից և ֆուլգայի համաձուլվածքից:
☺

Հայտարարություն՝ ինքնաթիռի ուղևորների համար.
- Հարգելի ուղևորներ, խնդրում ենք անջատել բջջային հեռախոսները, համակարգիչները և բոլոր այն սարքերը, որոնք կարող են խաթարել օդանավի հրամանատարի կարգիտսիմուլյատորի աշխատանքը:
☺

- Տղա՛ս, դու ամբողջ թխվածքը կերար և մտքովդ էլ չանցավ, որ փոքրիկ քույրիկ ունես:
- Ի՞նչ ես ասում, մա, ընդհակառակը, ուտելիս ես հենց միայն նրա մասին էի մտածում: Վախենում էի՝ չուտ կգա և ես չեմ հասցնի ուտել ամբողջը:
☺

Մոսկվայի քաղաքապետարանը արդեն որերորդ անգամ նոր

սահմանափակումներ է մտցնում ալկոհոլի վաճառքը կարգավորելու ուղղությամբ: Նրանք, ափսոս, միշտ մոռանում են, որ չխմած ռուսը պոտենցիալ հեղափոխական է և խռովարար:
☺

- Ի՞նչ է, կոմունիստների ժամանակ դու ավելի լավ էիր ապրում:
- Հլա հարցնում ես... Կերակրում էին, հագցնում, տանում մանկապարտեզ: Այնտեղ ամբողջ օրը հեքիաթի էր նման. խաղում էինք, քնում, ուտում... Չէ, ես ինչքան հիշում եմ, կոմունիստների ժամանակ ես հրաշալի էի ապրում:
☺

Երկու էլեկտրիկներ մազլցել են էլեկտրականության վրա և տաք-տաք վիճում են: Տակով անցնում է մի պառավ.
- Մայրիկ, մայրիկ, այդ ընկած էլեկտրավարի ծայրը տուր մեզ:
Տատիկը բարի էր. վերցրեց լարը և փոխանցեց նրանց.
- Ըհը, կոտոշ, բա որ ասում էի նույն է, հա վիճում էիր՝ ֆազն է, ֆազն է:
☺

ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ ԳԱՍ Գ. Դավթյանի անվան հիդրոպոնիկայի պրոբլեմների ինստիտուտը հայտարարում է մրցույթ ինստիտուտի լաբորատորիաների վարիչների և գիտաշխատողների թափուր տեղերի համար

1. Բույսերի սննդառության և արդյունավետության լաբորատորիա

• առաջատար գիտաշխատող - 2 տեղ,

• ավագ գիտաշխատող - 2 տեղ,

• գիտաշխատող - 3 տեղ,

• կրտսեր գիտաշխատող - 3 տեղ:

2. Հիդրոպոնիկական փորձարարական կայան

• վարիչ,
• ավագ գիտաշխատող - 1 տեղ:
3. Հյուսվածքային մշակույթի լաբորատորիա

• վարիչ,
• գիտաշխատող - 1 տեղ:

4. Ագրոքիմիայի և ռադիոքիմիայի լաբորատորիա

• վարիչ,
• կրտսեր գիտաշխատող - 1 տեղ:

Ամերիաժեշտ փաստաթղթերը ներկայացնել հայտարարության օրվանից 1 ամսվա ընթացքում հետևյալ հասցեով՝ Երևան, Նորագյուղ 108, ՀՀ ԳԱՍ Գ. Դավթյանի անվան հիդրոպոնիկայի պրոբլեմների ինստիտուտ, հեռ.՝ 56-30-15:

«Գիտություն»

Գլխավոր խմբագիր՝
Ա. ՏԵՐ-ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ

Երևան-19, Մարշալ Բաղդասյան 24թ, հեռ. 56-80-14: Դասիչ՝ 69268, գրանցման վկայական՝ 448:
Ստորագրված է տպագրության՝ 22. 12. 2012 թ.: Տպաքանակ՝ 500:

"ГИТУТОН" ("Hayka") газета НАН РА

Ութ առաքիշություններ և ութ ախպեր

Հայտնի է, որ Չինաստանի հասարակական վայրերում, զվարճանքի օջախներում, կանգառներում, զբոսայգիներում, պատմական հուշարձանների մերձակայքում, դպրոցներում, բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում և ընդհանրապես մարդաշատ վայրերում փակցված-կախված է հայտարարության տախտակ հիշեցնող մի պաստառ, որի վրա մեկեն աչք զարնող հիերոգլիֆներով գրված է՝

«Ութ առաքիշություններ և ութ ախպեր»: Ուշադրության հրավիրող այդ վերնագրի տակ շարադրված է

- Միրի հայրենիք: Մի վնասիր նրան:
- Ծառայիր ժողովրդիդ: Երբեք մի դավաճանիր նրան:
- Անընդհատ սովորիր: Մի լինիր անկիրթ:
- Եղիր աշխատասեր: Մի եղիր ծուլ:
- Եղիր հոգատար և զգայուն, օգնիր մարդկանց: Մի հարստանա ուրիշների հաշվին:
- Եղիր ազնիվ և պարկեշտ: Հանուն հարստության մի դավաճանիր սկզբունքներդ:
- Եղիր կարգապահ և օրինապաշտ: Ոչ քառսին և անօրինականությանը:
- Ապրիր համեստ, աշխատիր ջանադիր: Մի թաղվիր շվայտության և ցուրտության մեջ:
Մեկ և կես միլիարդ բնակչության յուրաքանչյուր գրագետ անձնավորություն գրեթե ամեն օր կարդում է այս պատվիրանները: Համոզված ենք, շատ-շատերը ականջալուր են լինում այդ խորհուրդներին:

Կարծում ենք օգտակար կլինեն նման հայտարարություն էլ փակցնել նաև մեզ մոտ: Քրիստոնեական պատվիրաններ հիշեցնող այս հորդորները անչափ այծմեական են և շատ անհրաժեշտ՝ դրանք մոռացության մատնած մեր հասարակության համար: